

**CULTUURHISTORISCHE
LANDSCHAPSINVENTARISATIE
GEMEENTE BREDA
II
RECONSTRUCTIE VAN DE LANDSCHAPPELIJKE BASIS**

dr K.A.H.W. Leenders

Versie 15 oktober 2004

1.	INLEIDING	27
2.	BESCHRIJVING VAN DE LEGENDA	29
01	DE GRENS TUSSEN HET HOGE EN HET LAGE	30
	HET LAGE.....	31
02	DE BEEMDEN.....	33
03	DE MOEREN IN HET LAGE	36
04	DE DALLETJES IN HET LAGE.....	37
05	DE DONKEN.....	38
06	DE HILLEN.....	40
07	DE OUDE MARK	42
08	DE MARK VAN 1750	43
	HET HOGE.....	44
09	DE LAGE ZANDGRONDEN.....	44
10	DE LAGE DEKZANDRUGGEN	46
11	DE HOGE DEKZANDRUGGEN	49
12	DUINEN EN STUIFKOPPEN.....	57
13	LAAGTEN OP HET HOGE	60
14	DALEN OP HET HOGE.....	63
15	BEKEN	66
16	DE MOEREN OP HET HOGE	71
17	HEI IN 1838	75
18	HEI IN 1650	79
19	RESTBOSSEN	82

**CULTUURHISTORISCHE
LANDSCHAPSINVENTARISATIE
GEMEENTE BREDA
II
RECONSTRUCTIE VAN DE LANDSCHAPPELIJKE BASIS**

dr K.A.H.W. Leenders

1. INLEIDING

Op de historisch-landschappelijke kaart wordt weergegeven hoe het landschap gestructureerd was eer de mens daar gericht belangrijke wijzigingen in aanbracht. Deze kaart is vooral van belang voor het inschatten van archeologische potenties en als basis voor de historisch-geografische ontwikkeling.

"Eer de mens daar gericht belangrijke wijzigingen in aanbracht" is gemakkelijker gezegd dan gedaan. De gedachten gaan dan uit naar het aanleggen van woonwijken en industriegebieden, grote wegen en waterbekkens. Maar altijd al is de mens in het landschap aan het werk geweest. Zowel door directe ingrepen als door gevolgen van ingrepen elders veranderde het landschap eigenlijk voortdurend onder menselijke invloed.

Directe ingrepen waren bijvoorbeeld de aanplant van het Mastbos op de heide tussen de Mark en de Weerij, het rechte trekken van de Mark ten noorden van Breda in 1760, het ontginnen van heidegebieden vanaf 1650 of van de Bredase Aard al vanaf 1332.

Indirecte ingrepen zijn ook gemakkelijk aanwijsbaar. De allereerste ontginningen leidden reeds in het Neolithicum tot ontbossing wat weer leidde tot een andere waterhuishouding op de beken. Het gegraaf in het Hollandveen in de Noord-Brabantse Noordwesthoek leidde tegen het einde van de Middeleeuwen tot overstromingen die in grote gebieden een extra bodemlaag achterlieten.

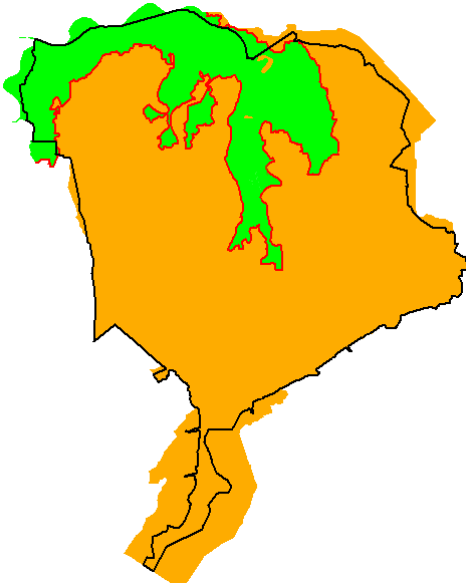
Bij het tekenen van de historisch-landschappelijke kaart kon dus onmogelijk een vast jaartal aangehouden worden. Er is voor gekozen om vooral praktisch te werk te gaan, waarbij de grote "kunstwerken" (ophogingen, afgravingen, kanalisaties etc.) buiten beschouwing bleven, evenals de in het platteland veel voorkomende kleine zandafgravingen. Zelfs dan blijven er moeilijkheden over. De hillen langs de Mark hangen samen met de oude dijkjes langs die rivier. De hillen zijn als natuurlijke vorming wél opgenomen, de dijkjes niet: die staan op de historisch-geografische reconstructiekaart, evenals de daarbij horende wielen. Een ander probleem zijn de veengebieden die ooit afgegraven werden. Ze zijn opgenomen als "weggegraven veengebied". Waar er daarna nog kleiafzettingen overheen kwamen, leidt dat tot een nadere aanduiding. Deze opzet is wel niet puur en zuiver, maar ze voldoet wel aan de eis dat er informatie gegeven wordt over het landschap van voor de "grote ingrepen".

De afbakening van de gemeente Breda volgens de grenzen van 1 januari 1997 komt hier en daar niet overeen met historische grenzen. Daarom beslaat de historisch-landschappelijke kaart 16 procent meer oppervlakte dan de gemeente. In het noordwesten is de kaart doorgetekend tot de Middeleeuwse loop van de Mark en de beek Attelake. In het noordoosten is tot de oude grens Teteringen - Oosterhout getekend en in het zuiden is ter weerszijden van de lange smalle slurf naar de grens een zone meegenomen.

De historisch-landschappelijke kaart vertoont 19 legenda-eenheden, genummerd 01 tot en met 19, die hierna achtereenvolgens besproken worden. In iedere bespreking worden vervolgens de afzonderlijke kaartelementen binnen die legenda-eenheid opgesomd en eveneens genummerd. Op de kaart verschijnt dan een samengesteld nummer. Nummer 02.003 verwijst naar legenda-eenheid 02 (Beemden) en daarbinnen naar kaartelement of terreineenheid 003 (Kroeten).

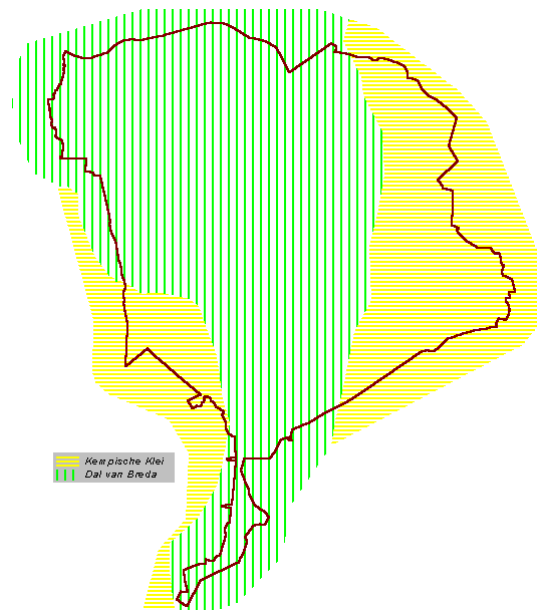
Nr	Groepnaam
1	Grens Hoge / Lage
2	De beemden
3	De lage moeren
4	De dalletjes in het Lage
5	De donken
6	De hillen
7	De Oude Mark
8	De Mark van 1750
9	De lage zandgronden
10	De lage dekzandruggen
11	De hoge dekzandruggen
12	Duinen en stuifkoppen
13	Laagte op het Hoge
14	Dalen op het Hoge
15	Beken
16	De moeren op het Hoge
17	Hei in 1838
18	Hei in 1650
19	Restbossen

2. BESCHRIJVING VAN DE LEGENDA

Geologisch gezien bestaat Breda uit een in hoofdzaak Pleistoceen deel met hier en daar wat Holocene plekken en een in hoofdzaak Holoceen deel, waarin hier en daar Pleistocene plekkjes voorkomen. In het Pleistocene deel liggen vooral zandgronden aan de oppervlakte. Die zanden werden 10.000 jaar of langer geleden door de wind afgezet: dekzand. In het Holoceen deel liggen over die oude afzettingen jongere, vooral veen en klei. Het Pleistocene gebied werd en wordt door de boeren als "Het Hoge" aangeduid, het Holoceen deel als "Het Lage". De grens tussen beide gebieden valt veelal met de hoogtelijn van 1,25 m + NAP samen. Deze grens wordt op heel wat plaatsen gemarkeerd door een smalle zone waarin de bodem snel stijgt van rond 0 NAP tot 2 m + NAP of hoger. De hoofdonderscheiding in de historisch-landschappelijke kaart is daarom die tussen het Hoge en het Lage, het Pleistocene en het Holoceen deel van Breda.

Een ander geologisch belangrijk onderscheid naast dat tussen het Hoge en het Lage, is dat tussen het Dal van Breda en de gebieden met ondiep aanwezige Kempische afzettingen (Klei van de Kempen, Tegelen, Kedichem). Onder het vrij dunne dekzand liggen veel oudere klei- en zandlagen die tot 2 miljoen jaar oud zijn. Daarin werd in een lang en diep dal uitgesleten dat later weer gedeeltelijk opgevuld werd met vooral zandig materiaal: het Dal van Breda. Dit onderscheid historisch-landschappelijk niet zo van belang en wordt hier niet verder uitgewerkt.

01 De grens tussen het Hoge en het Lage

De grens tussen het Hoge en het Lage, die op de kaart met een dikke rode lijn is aangegeven, heeft een grillig verloop. Die grilligheid hangt samen met de aanwezigheid van tal van dekzandruggen. In het verlengde van die ruggen komen in het Lage Pleistocene opduikingen voor: donken. Tussen de ruggen dringt het Lage ver in het Pleistocene gebied door.

De grens van het Lage begint aan de noordkant van Attelake (ten noordoosten van Leur) en draait dan helemaal om Overveld heen. Vanaf de rioolwaterzuivering loopt de grens eerst oostwaarts, dan langs de Keihoef naar het zuiden, rondom de Kroeten en dan langs de noordzijde van het IJzer Hek. Vandaar gaat het helemaal naar het zuiden, door Breda heen, tot voorbij de Oranjeboombrug. Dat is het benedeneinde van het Weerijdsdal. In Boeimeer komt de grens weer wat naar het noorden, maar dan tekent het benedeneinde van het Markdal zich af.

Hier doet zich een definitieprobleem voor. De grens Hoog-Laag gaat over in de dalflanken van de Aa of Weerijds en van de Mark. Om toch een aaneensluitende grenslijn te krijgen, zijn ter hoogte van de Houtbrug en de Duivelsbrug de eindpunten van het "Lage" verondersteld. Daar steekt de grens dus beide rivieren over.

De grens tussen Hoog en Laag loopt verder tussen de Baronielaan en de Zandbergweg door. Langs de westkant van de Wilhelminastraat, Nieuwe en oude Ginnekenstraat, bereikt de grens tussen Hoog en Laag de westkant van de middeleeuwse binnenstad. Daar draait de grens kort omheen: ze liep mogelijk door het Valkenberg.

Ten noorden van de stad slingert de grens ruim rondom het gebied ten noorden van het station, om dan weer terug naar het zuiden te buigen tot bij de Teteringse Dijk. Langs Teteringen loopt de grens tussen Hoog en Laag verder in een boog rond de Hoge Vucht en de Lage Vucht. De grens valt hier samen met de voet van de grote terreinhelling waar Teteringen op ligt. Langs de noordzijde van de Lage Vucht loopt de grens verder richting Terheijden.

Er zijn enkele uitlopers van het Lage. Dat zijn de laagten van de Moskes, Hambroek en de Gageldonkse Moeren in de Haagse Beemden. Omgekeerd heeft ook het Hoge op enkele plaatsen een uitloper. Langs oostkant de Mark komen enkele grote donken (rivierduinen) voor. De lengte van de grens tussen Hoog en Laag is 61,6 kilometer. Het hier beschreven deel van het Lage is 30,7 km² groot en het Hoge 119,2 km².

HET LAGE

Het Lage beslaat 30,7 km² of 20% van het hier gekateerde gebied. Voor de vorming van het landschap van het Lage is het zinvol vier perioden te onderscheiden:

- X De eerste rustige landperiode
- X De overstromingsperiode
- X De verlandingsperiode
- X De tweede rustige landperiode

Gedurende de eerste rustige landperiode (hier tot 1375) lag het noorden van het huidige gemeentegebied van Breda hemelsbreed ongeveer 75 kilometer van zee. De rivier de Mark vormde een lange, ondiepe, bochtige en traag stromende verbinding met zee. Benedenstrooms van Breda was de Mark een smalle veenrivier met heel weinig verhang. Links en rechts nam de rivier nog wat veenafwateringen op, die hier "laak" heten, maar dat verhoogde het debiet van de rivier amper. In het gebied dat we hier als "Het Lage" beschrijven overheersten tot de ontginning nog levende venen in zoet water, met hier en daar een donk waar de zandondergrond even naar boven kwam. Deze venen vormden de landwaartse rand van het grote Hollandveengebied uit de Hollands - Vlaamse kustvlakte. Deze situatie duurde tot ca 1350. Op het laatst van deze periode was het Lage reeds grotendeels ontgonnen tot graslandgebied.

De overstromingsperiode duurde hier van ca 1375 tot ca 1540. Dat is het laatste deel van de overstromingsperiode die in het westen van de Noord-Brabantse Noordwesthoek al rond 1250 begon.¹ Onder invloed van gegraveerd in het Hollandveen kon de zeeinvloed geleidelijk verder oostwaarts doordringen. Dat wil zeggen dat het veen tot een soort waddegebied werd, dat bij vloed onder water stond maar bij eb droog viel. Voor de aan- en afvoer van het water ontstonden grote getijdengeulen. Het veen tussen de geulen raakte met zout water doordrenkt. Dat maakte het aantrekkelijk voor de zoutwinning, want weer mensen aantrok die nieuwe gaten in het veen groeven en zo de zee kans gaven verder naar het oosten op te rukken. Tegelijk werden gebieden bedijkt, wat elders tot opstuwings van vloedwater leidde, wat weer dijkbreuken als gevolg had.

Rond 1375 blijkt dat de Ettense en Haagse Beemden bedijkt zijn. Dat is ook de periode waarin de Mark benedenstrooms van Zwartenberg aansluiting vindt op de Dintel. In het jaar 1400 verliet de Mark de grote bocht door het zuiden van Zwartenberg om voortaan langs de noordkant te stromen door een gebied dat al vanaf 1267 uitgegraven was. Vanaf de Sint-Elisabethsvloed van 1421 maakte niet alleen Zwartenberg deel uit van het overstromingsgebied, maar het gebied ten noorden van de Mark, tot de dijk Terheijden - Wagenberg. Die dijk en de dijk van de Haagse Beemden waren toen heuse zeedijken. Talloze wielen en bochten getuigen ervan dat die dijken vaak zijn doorgebroken. Onder die omstandigheden werd ook achter de dijken zand en vooral klei afgezet. De Mark werd omgevormd tot een behoorlijk brede getijdengeul.

Het dagelijkse overstroomde van het gebied van Zwartenberg en dat ten noorden van de Mark bouwde daar geleidelijk een kleilaag op. Het terrein kwam hoger te liggen en nodigde na ruim een eeuw uit om bedijkt te worden. Zwartenberg (1507) was hier de vroegste polder, het Oud Land van Zevenbergen (1510) de tweede. Met de bedijking van de Grote Zonzeelse Polder in 1538/43 werd de zee voor wat Breda en omgeving betreft een eind teruggeslagen.

De verlandingsperiode (1540 - 1826) wordt gekenmerkt door het dichtslibben van de Mark. Doordat grote gebieden zoals Zonzeel na bedijking niet meer dagelijks tweemaal overstroomden, liep de functie als de getijdengeul van De Mark drastisch terug. Er stroomde veel minder water door de geul. Dat weinige water stroomde erg traag en liet zijn sedimentlast vallen: de geul slibde dicht. Dat uitte zich in het ophogen en verbreden van de oevers (de vorming van de "hillen"); de vorming van eilandjes in de buigpunten van de alsmaar extremer wordende bochten, en een algehele verondieping van de rivier. De op- en aanslibbende oevers werden bedijkt, wat het debiet van de geul verder verkleinde. Daardoor verlandde de rivier verder en liep ook de bevaarbaarheid terug. Kanaalplannen, trekpad en bochtafsnijdingen werden bedacht en deels ook uitgevoerd.² Langzamerhand werd De Mark weer een smalle ondiepe regenrivier.

¹ Leenders, 1999u.

² Kappelhof, 2003.

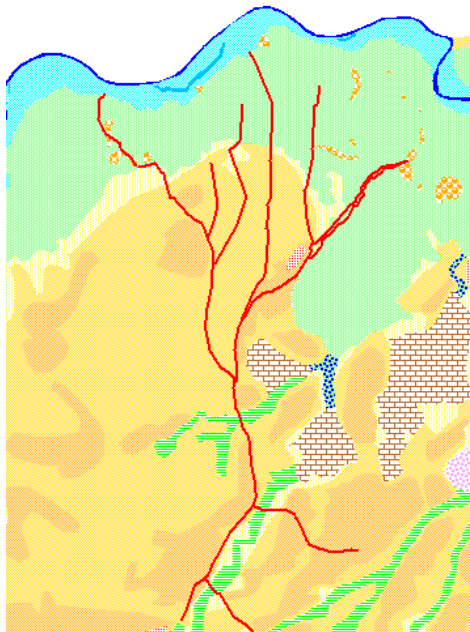
De tweede rustige landperiode begon in 1826. Na een eerdere mislukte poging werd in 1826 bij Dinteloord een sluis in de monding van de Dintel gelegd: Dintelsas. Daardoor werd het getij uit de Mark en Dintel gebannen. Voor de lage gebieden bij Breda betekende dat de definitieve overgang naar een nieuwe rustige landperiode, nu met de zee op 40 kilometer afstand.

Deze vier perioden zijn vooral voor de ontwikkeling van het landschap in het Lage van belang. Op het Hoge is van deze vier perioden weinig te merken.

02 De beemden

Als "beemden" is hier aangeduid het gebied waarin vaak ook nu nog op het ondiep gelegen Pleistoceen een uitwiggende veenlaag ligt, die afgedekt wordt met een eveneens zuidwaarts uitwiggende kleilaag. De veenlaag maakt deel uit van het Hollandveen van Laag-Nederland. De kleilaag is waarschijnlijk grotendeels afgezet tussen het midden van de veertiende en het midden van de zestiende eeuw. In de beemden komen tal van donken voor. Zie daarvoor onder 5.

Het beemdengebied beslaat het gebied ten westen en noorden van Overveld, het noorden van de wijk Haagse Beemden en een zone langs de Mark tot in Breda en Boeimeer. Het beemdengebied is wat verbrokkeld door de aanwezigheid van grotere en kleinere donken en uitlopers van het Hoge. De beemden beslaan 17,25 km², dat is 56% van het Lage. Ze zijn dus het meest kenmerkende onderdeel van het Lage.

Beemd is de plaatselijke aanduiding voor grasland dat eerst gehooïd werd en daarna gebruikt werd voor het weiden van jong vee. De Beemden waren vanouds onbewoond, maar in de hooitijd verbleven de hooiers er in tijdelijke "keten" of "huiskens" die op vaste plaatsen werden opgesteld. Enkele boeren die aan de rand van de beemden woonden hadden tegen betaling de taak op zich genomen om in de zomer op het vee te letten. De Beemden waren en zijn toegankelijk via wegen die er doodlopen omdat de rivier De Mark de achtergrens vormt. Aan het begin van deze wegen waren en zijn soms nog hekken geplaatst die moeten voorkomen dat uitgebroken vee al te ver wegloopt. Het kaartje toont de wegwaaier die de noordelijke Haagse Beemden vanuit Prinsenbeek toegankelijk maakte. Een groot deel van de beemden was en is in gebruik bij boeren die heel ver weg wonen.

In het beemdengebied ten westen van het Nieuw Veer is plaatselijk turf gestoken. Dit is vooral gebeurd in Weimeren en De Stripen. De oudste turfputten zijn verland, de jongste zijn met bosjes begroeid. Eén turfput in Halle werd een tijd als eendenkooi gebruikt. Ten oosten van het Nieuw Veer werd weinig turf gestoken. Al deze turfstekerij diende voor het eigen gebruik van de boer. Nog in de Tweede Wereldoorlog werd hier turf gestoken.

Vanouds onderscheidde men de volgende streken of polders waarvoor min of meer dezelfde globale geomorfologisch beschrijving geldt: dekzand met veen en afzettingen (2M14). Bodemkundig: klei over veen of moerig materiaal op zand. Tot in de late 14e eeuw lag waarschijnlijk veen aan oppervlakte, daarna kleiafzettingen die vooral 1400 - 1540 gevormd zullen zijn.

02.001 Rooskensdonk en Werft

De naam Rooskensdonk herinnert aan rietbegroeiing. De naam "Werft" duidt op een oorspronkelijke begroeiing met wilgen. In dat gebied komen ook laar-namen voor.

02.002 Hooïdonk en Kraaiennest

De naam Hooïdonk verwijst niet naar een donk in het hooiland, maar naar een ooi, een gebied in de bocht van de rivier De Mark, of misschien naar ooi, vrouwelijk schaap. Op de Velddonk in Kraaiennest stonden hoge bomen waarin mogelijk vanouds kraaien nestenden.

02.003 Kroeten

De naam Kroeten is verwant aan "krocht". Zie 02.008.

02.004 Lange Bunders en Slangwijk

Het gebied Lange Bunders was verdeeld in langs smalle percelen met aanvankelijk een oppervlakte van 2 bunder (2,6 hectare). De naam Slangwijk is niet zo duidelijk. "Wijk" kan hier iets als uithoek betekenen.

02.005 Asterd

Asterd is een moeilijk te verklaren naam. Misschien schuilt er de waternaam Aa in.

02.006 De Markhoek

Hier maakte de rivier De Mark van de 17e eeuw tot in de 20e eeuw een scherpe hoek.

02.007 Hintelaken

Een "lake" of "laak" is hier een natuurlijke waterloop waarlangs veengebieden op de rivier afwaterden. Wat "hinte" betekent is niet duidelijk.

02.008 Krochten

Krocht betekent laagte, diepte, holte. De bodem is er is vaak moerig of venig van karakter.

02.009 Abroek

Een broek is een moerassig graslandgebied. Hier wordt het genoemd naar de rivier de Aa, zodat we moeten vaststellen dat dit deel van de Mark vroeger ooit Aa geheten heeft.

02.010 Belcrumpolder

Gebied tussen de Belcrumberg en de stad, later grotendeels vergraven voor de vesting Breda en nu vooral spoorwegemplacement. De polder is genoemd naar de Belcrum(berg) ten noorden ervan.

02.011 Boeimeer

Gebied tussen de Mark en de Weerijns ten zuiden van de stad. De naam duidt op slechte grond die vermoedelijk vaak onder water stond.

02.012 Boksnest

Gebiedje ten zuiden van de Hartelberg. Bok verwijst mogelijk naar beukebomen, maar dan is "nest" niet duidelijk. Bokken nestelen niet, dus lijkt ook "nest van bokken" geen juiste interpretatie.

02.013 bij Hartel

Laagte tussen Hartel, Schimmer en de afgesneden Markbocht bij Schimmer.

02.014 Weimeren

De naam Weimeren is gevormd uit Wide-mare ofwel watergebied met wilgen.

02.015 Halle

Uitgestrekt gebied waarin de Halderdonk ligt: de donk van Halle.

02.016 Buitendijks Halle

Het gedeelte van Halle dat ten westen van de Haagse Dijk ligt. Nu is dat een onderdeel van de polder Zwartenberg, maar vóór 1507 was dit het buitendijkse deel van Halle waarop niet veel klei opgeslibd is. Bij de bedijking van Zwartenberg werd deze strook beschouwd als "volgerland", een aanhangsel slechte grond horend bij kavels met goede kleigrond die verder naar het westen lagen. Na de bedijking in 1507 is de veenbodem door klink flink gedaald waardoor het maaiveld er nu bijna een meter lager ligt dan aan de oostkant van de Haagse Dijk. Geomonument?

02.017 De Angel

Deels uitgeturfd stuk hooiland aan de zuidwesthoek van Halle. De naam is niet duidelijk.

02.018 Strijpen

Veengebied met veel turfputten en erg smalle lange percelen. De naam verwijst mogelijk naar die perceelsvorm.

02.019 Molenpolder

Het binnenste gedeelte van de Terheijdense Molenpolder heeft een beemden-karakter.

03 De moeren in het Lage

Moer is de streekbenaming voor veen. Moer kan zowel een veengebied aanduiden als de veenlaag zelf. Het uitgraven van het veen heet "moeren", het daar geld aan verdienen is de "moernering".

Met de "Moeren in het Lage" worden hier de delen van het Lage aangeduid waar de Laattmiddeleeuwse kleiafzetting heel beperkt bleef of zelfs geheel ontbreekt. Ook de gebieden waar de veenlaag eerst weggeturf werd en de ondergrond daarna deels met wat klei gedekt raakte zijn hierin meegeteld. In de Vucht geeft de bodemkaart kleibedekking aan tot op 2,0 kilometer van de Hoge Brug. In deze gebieden kunnen op het veen of de moerige resten ervan zandlagen voorkomen. Die lagen zijn opgebracht om de bodem te verbeteren. Ook zijn turfputten met zand opgevuld. De moeren in het Lage beslaan 819 hectare of 27% van het Lage.

In sommige delen van de lage moeren is grootschalig op commerciële basis turf gestoken: daar is de veenlaag goeddeels opgeruimd. Dit is het geval in de Hoge en de Lage Vucht. Turfgraverij op kleinere schaal, voor boeren eigen gebruik, kan vermoed worden in de Moeren tussen Burgst en de Emer. In de kommen van Hambroek en de Moskes schijnt het gebruik als hooiland overwogen te hebben en werd weinig of geen turf gestoken.

Vanouds onderscheidde men de volgende streken of polders:

03.001 De Moskes

Ingesloten laagte tussen Overveld, de Muizenberg en Kesteren. Hier loopt de gegraven benedenloop van de Heikantse Loop door. De naam Moskes wijst op natte grond. De naam wordt ten onrechte gebruikt voor opgravingsites op de naastgelegen hoge rug van Kesteren.

03.002 Hambroek

Ingesloten laagte tussen Kesteren, Steenakker en de rug van Burgst. Hier loopt de benedenloop van de Bosloop (de beek van Prinsenbeek) door.

03.003 Lage Moeren

Ingesloten gebied met de Moeren tussen de rug van Burgst en die van de Achter Emer. In delen is het veen weggegraven, deels is er nog veen.

03.004 Catermuyte

Zuidelijke uitloper van de Lage Moeren, ten zuiden van de vijver van Burgst. Rondom ingesloten kom.

03.005 Lage Vucht

Geomorfologisch: grotendeels dekzand met veen en afzettingen; deels veenvlakte met dun kleidek. Bodemkundig merendeels klei op veen of moerig materiaal. Aan de westkant ligt een gebied zonder veen of moerig materiaal. Hoogte: onder 1 m + NAP. Tot tegen 1330 was dit een veengebied. Het werd afgeveend in de 14e-15e eeuw. Het kleidek is vooral in de periode 1400-1550 gevormd en daarna aangevuld bij de militaire inundaties. Na afvening is dit gebied steeds als "beemd" gebruikt.

03.006 Hoge Vucht

Aan de zuidkant ligt een gebied zonder veen of moerig materiaal. Hoogte: onder 1 m + NAP. Ook dit was tot ca. 1400 een veengebied dat werd afgeveend in de 14e eeuw. Het kleidek is vooral in de periode 1400-1550 gevormd en daarna aangevuld bij de militaire inundaties. Tot de bouw van de woonwijk Hoge Vucht was ook dit een beemdengebied.

03.007 Hartelse Krocht

Laagte ten noorden van de Hartelse Bergen, in 1484 vermeld als de Croecht tot Hertel. Geomorfologisch: grotendeels dekzand met veen en afzettingen; deels veenvlakte met dun kleidek. Bodemkundig merendeels klei op veen of moerig materiaal.

04 De dalletjes in het Lage

De lage moeren stonden via enkele smalle dalletjes in verbinding met de beemden. In deze dalletjes komt soms nog veen voor, maar dat is afgedekt door zand (opgebracht van de Pleistocene omgeving) of klei (afgezet in de overstromingsperiode of door beekje). Het dalletje ten noorden van De Moeren vertoont een kolk die mogelijk gedurende een of meer overstromingen uitgespoeld werd. Dit is het Heksenwiel. In het dalletje tussen de Moskes, Hambroek en de Kroeten is het burchtcomplex van de Singeltjes van Burgst gesitueerd. In de Hartelse Bergen begint een klein beekje dat vermoedelijk door kwelwater gevoed werd. Het zijn kleine gebiedjes, samen 11 hectare groot.

Het betreft de volgende dalletjes in het Lage:

04.001 Singeltjes

Dalletje tussen de rug van Burgst en de Muizenberg. Zowel de Bosloop als de Heikantse Loop stromen er in uit, richting Kroeten. In dit dalletje werd de "burcht" van Burgst gebouwd: De Singeltjes.

04.002 Heksenwiel

Ook genaamd Plankse Weel naar de waterkolk in dit dalletje en de plank die vlak daarbij als bruggetje diende. Hierlangs wateren de Lage Moeren af richting Kroeten en Asterd.

04.003 beekje bij Hartel

Dalletje waardoor de Hartelse Bergen afwateren op De Mark.

05 De donken

In de beemden komt of kwam op zeker 30 plaatsen over een beperkte oppervlakte de Pleistocene ondergrond aan de oppervlakte. In totaal beslaan de donken 4% van het Lage ofwel 112 hectare, dat is gemiddeld nog geen 4 hectare per donk. Het betreft natuurlijke hoogten (dekzandruggen en vooral koppen, maar ook rivierduinen) van de zandondergrond. In enkele gevallen wigt het veen tegen de donk uit, maar werd deze later toch met een dunne kleilaag bedekt. Enkele donken werden in een dijk of weg opgenomen. Donken die aansluiten op het Hoge, hebben een uitbuiging in de grens tussen het Hoge en het Lage opgeleverd. De meeste donken hebben een historische en vaak nog bekende naam.

Vanouds onderscheidde men de volgende donken:

05.001 Veerdonk

05.002 Hoogdonk

05.003 bij Elsakker

Over deze donken loopt de weg naar het Nieuw Veer.

05.004 Rooskensdonk

05.005 Hooiconk

Naamgevers voor beemdengebieden.

05.006 Udendonk

05.007 een langgerekte donk ten noorden van de Keihoef

05.008 kleine donk bij De Geer

05.009 kleine donk in Kraaiennest

05.010 kleine donk in Kraaiennest

05.011 Akeleiendonk

05.012 Hoge Velddonk

05.013 Velddonk

Donken verspreid in Hooiconk en Kraaiennest

05.014 donk in het Keetveld

05.015 Vormen

05.016 Hondsdonk

05.030 Op Vormen

Groepje donken op en om Vormen

05.017 De Donk

In Abroek. Hiernaar werden een waterloop en een straatje vernoemd die vanaf de Haagdijk noordwaarts liepen.

05.018 Vriesdonk

In Boeimeer.

05.019 Strikberg

05.020 Emelenberg

05.021 Belcrumberg

Rij donken langs de oostkant van de Mark ten noorden van Breda. De naam Strikberg herinnert aan de konijnen die men er strikte. Deze waren afkomstig van de konijnenwarenden van de Hartel en de Emelenberg. De Belcrumberg was een tijdje een meer uitgebreid lustoord met dierenpark en groot theehuis. Deze donken zijn deels vergraven voor militaire schansen en afgegraven om zand te winnen voor verbetering gronden in de Vucht.

05.022 Hartelberg

Compacte uitgestrekte dekzandkop met hogere landduinen en bijhorende vlakten. Bodemkundig een compact gebied met veldpodzolgronden. Hoogte deels boven 2,5 m +NAP. Vergraven voor militaire schansen (er ligt nog steeds een schans) en afgegraven om zand te winnen voor verbetering van gronden in de Vucht.

- 05.023 Langdonk
Kleine mogelijk langwerpige donk bij het Calooise Gat Deze donk werd ook wel Lijndonk genoemd. Deze laatste naam kan wijzen op begroeiing met één of meer lindebomen Een verdrongen donk die alleen uit archief bekend is. Ligging indicatief.
- 05.024 Halderdonk
Kleine markante donk in het gebied Halle, waar de donk naar genoemd is. De Halderdonk werd een vuilstort.
- 05.025 Halse Weg
De Halse Weg volgt een hoge rug of reeks donken, zoals ook de weg naar het Nieuw Veer via drie donken loopt.
- 05.026 Essendonk
Donk naast de Halse Weg
- 05.027 Maaien van den Houte
Donk naast de Halse Weg. De naam herinnert er aan dat hier de boeren van Ten Houte in de Hage hun hooi kwamen maaien.
- 05.028 binnen hoek Halse Weg
Nog een donk aan de Halse Weg
- 05.029 buiten hoek Halse Weg
Nog een donk aan de Halse Weg.

06 De hillen

In het begin van de overstromingsperiode, in de loop van de tweede helft van de veertiende eeuw en de eerste helft van de vijftiende eeuw, is de loop van de rivier De Mark belangrijk verbreed door erosie ten gevolge van de getijdenwerking. Voor 1400 stroomde de rivier langs de westkant van Halle zuidwaarts en langs de zuidwestzijde van de latere polder Zwartenberg noordwestwaarts, langs de stad Zevenbergen en langs het later verzonken Niervaart naar een uitmonding in de Striene ter hoogte van de huidige havenmond van Numansdorp. In 1374 brak de oostwaarts uitbreidende Dintel zover door, dat ten westen van Zwartenberg de Mark aangetapt werd. In 1400 brak deze groeiende getijdengeul verder oostwaarts door via het oude water De Ham, zodat de Mark ten noorden van Zwartenberg (huidige loop) kon gaan stromen. Ook verder stroomopwaarts werd De Mark verbreed en omgevormd tot een getijdengeul. Bovendien werd ook daar op enkele plaatsen een nieuwe bedding gevolgd.

Nadien, in de verlandingsperiode, is die brede stroombaan weer gaan verlanden. Dit gebeurde door aanslibbing aan de oevers, opslibbing van de oude oevers en de vorming van opwassen midden in de stroom bij de buigpunten van de meanders. Heel deze verzameling van sterk opgeslibde gronden of zelfs geheel nieuwe gronden heet hier in de volksmond vanouds "De Hillen". De hillen hebben het karakter van oeverwallen gekregen: ze reiken tot 1,5 m + NAP, waar de achterliggende beemden vaak maar enkele decimeters boven NAP liggen. Zo namen de hillen de functie deels van de dijkjes over, die dan ook verwaarloosd werden. Vanaf de westzijde van het dorp Terheijden stroomafwaarts zijn de hillen slechts aangegeven tot de rivier De Mark zoals die voor 1760 liep; of tot de huidige gemeentegrens (bij Crauwelgors). De hillen beslaan 303 hectare of 10% van het Lage.

Vanouds onderscheidde men de volgende hillen:

06.001 Spijkse Hillen

Dit zijn de hillen voor Rooskensdonk. Hierin ligt een oude Markarm.

06.002 Hooiconkse Hillen

De hillen langs Hooiconk, vooral breed tegenover Terheijden. Hierin ligt een klein stukje van een oude Markarm.

06.003 Buitendijks Slangwijk

De hillen langs Lange Bunders en Slangwijk. Hierin ligt een oude Markarm.

06.004 De Hillen

De hillen ter plaatse van de Terheijdense Brug. In dit gebied ligt een in 1760 rechtgetrokken Markmeander die zich in de periode 1375 - 1550 ontwikkeld heeft.

06.005 Krauwelaar

Hillen ter hoogte van de Emelenberg. Deels klei op veen op zand, langs de rivier ook klei op zand. Geomorfologisch: vrij dikke getijdenafzettingen. Het kleidek dateert hier uit de periode 1375 - 1825.

06.006 Halse Hillen

Deels erg brede hillen doordat de rivier als getijdegeul hier ooit erg breed was en vrijwel geheel toeslibde. Hier is een tijdelijk eilandje aan de Halse oever vastgegroeid.

06.007 in Zwartenberg

Beperkte hillen in een bocht van de Oude Mark, nu in Zwartenberg.

06.008 overslaggronden in Weimeren

Eigenlijk geen hillen, want die liggen buiten het zwakke beemdenkijkje. Het gaat hier om een waaier van overslaggronden achter een notoir doorbraakpunt bij de sluis van Weimeren.

06.009 Molenpolder van Terheijden

Hillen in bocht van de Mark aan de kant van Terheijden, nabij de plaats van de oude Terheijdense windkorenmolen.

06.010 Hillen bij Crauwelgors
Gedeelte van de hillen langs de polder Crauwelgors.

06.011 Hillen bij 't Zand bij Terheijden.
Klein hoekje bij de bocht van de Mark.

07 De Oude Mark

Met De Oude Mark worden hier de resten bedoeld van de rivier De Mark zoals die vóór de overstromingsperiode liep. Op enkele plaatsen bleven in het hillingebied nog restgeulen of langgerekte laagten over van die verlaten rivierloop. Op vroege kaarten van Breda lijken juist ten noorden van de stad enkele getijdengeulen of andere vlechtende lopen aanwezig geweest te zijn, waarvan de juiste aard en ouderdom niet duidelijk is (object 07.006).

We onderscheiden hier:

- 07.001 bij Spijkse Hillen
Dit is een ongeveer 1 kilometer lang restant dat gedeeltelijk nog in de bodem aanwezig moet zijn.
- 07.002 bij Hoodonk
Een klein stukje dat mogelijk ook nog aanwezig is.
- 07.003 in buitendijks Slangwijk
Een stuk van 600 meter, mogelijk nog aanwezig, deels onder ophoogzand.
- 07.004 in Hintelaken
Klein stukje.
- 07.005 bij de Emelenberg
Het gebiedje ten westen van deze tak behoorde tot ca 1810 nog onder Princenhage (Hage-Hertog). Afdamd in de zestiende eeuw.
- 07.006 bij kasteel Breda
Reconstructie op basis van kaarten uit de 16e eeuw en later. In 1619 werd hier een nieuw riviervak opgeleverd (zie 07.010). Nadien verder vergraven in verband met vestingbouw en later de aanleg van Singels.
- 07.007 bij eilandje aan Halle
Zijtakje van de Mark tussen het eilandje en Halle, 17e-18e eeuw. Verland toen het eilandje vast raakte aan de Halse Hillen.
- 07.008 in Zwartenberg
Dit deel van De Mark raakte in 1400 buiten de hoofdstroom en verlandde geleidelijk. In 1507 werd het in de polder Zwartenberg opgenomen. Het zuidelijk deel verzorgde de afwatering op de Leurse Vaart en het buiten de bedijking gebleven deel van de Oude Mark ten zuidwesten van de polder. In 1722 werd daar een polderwindmolen gebouwd, de Zwartenbergse Molen. De plaats van de Oude Mark is in Zwartenberg zichtbaar aan een verzakking in de Lange Weg. Bij nat weer is er ondanks de ruilverkaveling nog wel meer van te zien.
- 07.009 bij De Krauwelaar
Het terugwijken van de dijk van Hintelaken en een terugwijken van de dijksloot van de polder De Krauwelaar aan de andere kant van de Mark lijken er op te wijzen dat hier een kronkel in de Mark gezeten heeft die later door een nieuwe bocht overvleugeld is.
- 07.010 bocht bij het Kraaienbos
In 1619 afgesneden bocht bij het Kraaienbos of Reigerij van het kasteel van Breda.³

³ GA Breda, R 822, dd 25 mei en 7 augustus 1619: stukje nieuwe Mark achter het kasteel bij de Reigerije. Mededeling A.C.M. Kappelhof.

08 De Mark van 1750

Benedenstrooms van De tolbrug in Breda wordt de rivier de Mark weergegeven zoals ze stroomde voordat in 1760 bochtafsnijdingen tot stand kwamen, maar mét de afsnijdingen van 1619 en eerder. Bovenstrooms van Breda, doch binnen het Lage, wordt van Mark en Weerij's de loop aangegeven zoals deze voor 1535 vermoedelijk was. Vanaf 1535 kwamen bij Breda allerlei riviervleggingen tot stand in verband met de vestingbouw, de bouw van een grote watermolen etc..

Bij Breda ondergaan de rivieren De Mark en de Aa of Weerij's een gedaanteverandering. Bovenstrooms van Breda waren het sterk kronkelende smalle regenwaterrivieren. De Mark benedenstrooms van Breda was eerst een trage regenrivier in een vlak veengebied. Tussen 1400 en 1800 was De Mark een brede en dynamische getijdengeul en tenslotte opnieuw een trage regenrivier, nu in een vlak polderlandschap. Bij Breda-centrum was de overgang tussen deze riviertypen. Die overgang werd verder gecompliceerd doordat de Aa of Weerij's en De Mark er samenvloeiden. Het resultaat was blijkbaar een overstromingsgebied met enkele eilandjes, ongeveer waar nu de wijk De Gampel en de Markendaalse Weg zijn. De Gampel overstroomt ook nu nog bij hevig onweer in de zomer: dat is dus een nog steeds niet opgelost eeuwenoud probleem.

We onderscheiden hier:

- 08.001 Beneden-Mark
- 08.002 Boven-Mark
- 08.003 Gampel
- 08.004 Aa of Weerij's

HET HOGE

Het Hoge bestaat in hoofdzaak uit dekzandgronden. Het dekzand ligt deels als een dunne deken over de oudere ondergrond, maar op veel plaatsen is het in lange, niet al te hoge en niet al te brede, ruggen samengewaaid. Op enkele plaatsen is het hoger opgewaaid tot landduinen waarvan de resten nu in in de regel bebost zijn. De oudste duinen dateren nog uit de laatste periode van de jongste ijstijd, ruim 10.000 jaar geleden. De jongste duinen bij Breda dateren uit de Late Middeleeuwen of zelfs nog van daarna. Zonder nader onderzoek zijn landduinen niet goed te dateren.

Op het Hoge onderscheiden we verder nog ingesloten laagten en dalvormige laagten. In deze laatste stroomde meestal een beekje. Op een aantal plaatsen lag of ligt nog steeds veen of een moerige laag op het dekzand.

Ondanks het cultuurlandschap dat over het natuurlijk landschap gelegd is, schemert op veel plaatsen toch nog het landschap van het eind van de laatste ijstijd door. Ruggen en dalen en vooral de grote landduinbogen en ruggen herinneren eraan. Maar ook in de bodem zijn nog heel wat sporen van de ijstijd te vinden, zoals vorstwiggen en door afwisselende dooi- en vorstperioden geknede aardlagen. De ondergrond van het Hoge is dus duidelijk veel ouder dan die van het Lage.

09 De lage zandgronden

Op de historisch-landschappelijke kaart is dit eigenlijk een restcategorie: zandgronden die niet behoren tot de ruggen, dalen of kommen en niet met veen bedekt waren. Het zijn veelal de randen van het Hoge tegen het Lage en zones langs sommige beekdalen. In zo'n randligging zijn deze gronden vaak nat, maar ook als ze vrij uitgestrekt zijn en tussen hogere gronden liggen, zoals rond de Galderse Heide. In totaal beslaan deze gronden 1718 hectare, dat is 14% van het Hoge.

We noemen hier alleen de grootste (>15 hectare) van deze 79 gebieden.

09.001 Westrand van Overveld

Overgang van het hoog gelegen Overveld naar de rand van het Lage.

09.002 noordwestrand Bagven

Noordwestrand van Bagven, doorlopend in het Liesbos, aansluitend op de beekdalen van de Bosloop en de Bethlehemloop.

09.021 westzijde Abroek

09.031 oostzijde Achter Emer

09.038 kop van de Heuvel

Nu grotendeels verdwenen overgang van het lage Boeimeer, Abroek en Hintelaken naar de Heuvel, de Emerakkers en de Achter Emer. Eigenlijk is dit de westelijke dalflank van het Markdal.

09.034 Verdebos Teteringse Dijk

Laagte ter weerszijden van de Teteringse Dijk, waar ooit het Verdebos (voorde-bos?) lag.

09.035 oostzijde Belcrumpolder

09.036 rand Aard van Breda

Samen is dit de lage rand van de dekzandrug van de Bredase Aard.

09.037 west- en zuidrand Galderse Heide

09.063 in bocht Berkloop

09.064 zuid van Hazeldonk

09.067 noord van Balleman

09.069 De Neeringen

Lage en vroeger natte gebieden ten zuiden van het Mastbos tot aan de grens.

09.030 noordwestzijde Lage Vucht

09.033 oostzijde Hoge Vucht-Teteringen

09.070 oostzijde Lage Vucht

De zone aan de oostkant van de Vucht lijkt het karakter van een kwelzone te hebben. In 1659 lag daar op de overgang van laag naar hoog nog een zone met heide, waarin vennen liggen. Dit kan wijzen op overvloedig kwelwater. Erg nat dus. Mede vormgegeven op grond van relatieve hoogtekkaart; de bolle akkers blijven erbuiten.

09.072 westrand van de rug Notsel-Koekelberg tegen de Mark aan.

09.066 zuidwestzijde Tervoort

09.074 Bavel en ruime omgeving

In en om Bavel liggen veel relatief lage gronden die toch ook niet echt beekdal zijn maar ook niet op een hoge rug liggen.

09.075 Ulvenhoutse Bos e.o.

Het Ulvenhoutse Bos ligt op relatief lage dekzandgronden, wat mee verklaart waarom dat bos zo nat is.

09.077 rand van de Meerselse Maaien

09.078 rand van de Mosten

Dit is de noordwestflank van de rug van de Mosthof, Meerse Bergen en Meersel, op de overgang naar de moeren langs de rijksgrens.

10 De lage dekzandruggen

In het zandgebied komen 58 soms erg grote, soms beperkte, lage dekzandruggen voor. Ze beslaan 4440 hectare of 37% van het Hoge. Ten westen van de Mark tekent zich een algemene ZZW - NNO richting af in deze ruggen. Ten oosten van de Mark is er minder sprake van een eenduidig patroon. De lage ruggen worden geaccentueerd door de "hoge dekzandruggen" die hier onder 11 besproken worden.

We onderscheiden hier, enigszins geografisch geordend:

10.004 Schimmer

Dit is de rug naar Terheijden

10.002 bij Bergvliet

10.003 bij Abtshoeve

Dit is eigenlijk de rand van het zandmassief van de Vrachelse Heide tegen de Lage Vucht.

10.039 Teteringen

10.040 Hoeveneind

Niet zozeer een rug als wel het lage deel van de grote helling bij Teteringen.

10.047 Rug van Baarschot bij Dorst.

10.038 Heusdenhout

Complex gebied bij Heusdenhout.

10.005 Aan de Bavelse laan

Kleine kop aan de Bavelse laan, tussen Sintelpad en Veenstraat.

10.006 Ten westen van de Bolberg

10.031 Bavel

10.032 Ijpelaar

10.033 Tervoort en Lijndonk

Groep ruggen die samen "Bavel" uitmaken.

10.034 zuid van Ulvenhoutse Bos, in twee stukken.

10.035 Ulvenhout

10.007 Notsel aan de Mark

10.008 Koekelberg

10.036 Beekhoek e.o.

Ruggen in de hoek tussen de Mark en de Chaamse Beek.

10.009 bij Balleman

10.010 Hazeldonk

10.011 Paandijksestraat

10.012 de Krochten bij de Mosten

10.013 rond Valkeniersven

10.058 Rug van de Bigtelaar.

Groep ruggen en hogere zandgronden in en om de "slurf" van Breda naar de grens.

10.044 grote rug van Overveld

De grote dekzandrug van Overveld begint bij het Liesbos en loopt door tot bij de Keihoef. In de Haagse Beemden is dit de noordelijkste rug.

- 10.014 Burgst
- 10.015 Kesteren
- 10.016 Galgenakker Burgst
De tweede en centrale rug van de Haagse Beemden-oost

- 10.017 Van Vaareind tot en met De Emer
- 10.023 Vinkenburg
Lange rug van Vaareind, Westrik en Steenakker via Gageldonk naar de Achter Emer. De derde rug in de Haagse Beemden-oost.

- 10.055 Huifakker
Lange rug van Heilaar tot aan Abroek. De vierde rug in de Haagse Beemden oost.

- 10.020 Zuilen-Emerakker
Vrijwel zuid-noord gerichte rug langs de rand van Hoog en Laag, vijfde en laatste rug van de Haagse Beemden-oost.

- 10.021 De Heuvel
- 10.022 Princenhage-centrum
Het centrale gebied van Princenhage.

- 10.001 het "eilandje" in het Bijloopdal
- 10.024 Vuchtschoot
- 10.025 bij Hazard
- 10.041 Lies en Bagven
- 10.042 rand Liesbos
- 10.043 Sprundelse Baan
Ruggen tussen de beekdalen ten zuiden van het Liesbos.

- 10.045 Boomkensberg
- 10.046 ten noorden van Ganzenweide
In de zuidwestpunt van het oude Princenhage.

- 10.048 Ten oosten van de Ramen
- 10.050 't Hout en Rith-noord
- 10.051 Effen
- 10.052 aan Weerij's bij 't Hout
Gebied ten westen van de Weerij's, met Effen en 't Hout.

- 10.037 Overa-zuid
- 10.049 Overa-noord
Twee wat hogere delen van het gebied Overa, tussen de Aa of Weerij's en het Mastbos.

- 10.053 noordwesthoek Mastbos
- 10.054 west van Mark - Mastbos

- 10.026 Boeimeer
Rug in het zuiden van Boeimeer, aansluitend op het Mastbos.

- 10.018 Bredase Aard
- 10.019 Breda-centrum
- 10.030 noordzijde van de Rulle
Centrale hoogten van Breda, waarop de stad, zijn akkers en gemeynt een plaats vonden.

- 10.027 bij de Zandbergen
- 10.028 tussen Ginneken en Overakker
- 10.029 bij de Molengracht
Centrumgebied van Ginneken en de Zandbergen

10.056 Rug van Meersel

10.057 Rug van de Mosthof

Beide zijn uitlopers en flanken van de grote rug waarop de Meerse Bergen liggen.

11 De hoge dekzandruggen

Op de lage dekzandruggen komen talrijke hogere gedeelten voor. Veelal zijn daarop de eerste akkergebieden gevormd. Andere zijn met heide begroeid geraakt en niet of pas laat ontgonnen. Op sommige plaatsen is het ruggenpatroon erg verbrokken, elders gaat het om grote en brede gebieden (bijvoorbeeld de Princenhaagse Steenakker en de Heuvel). In het Mastbos tekent zich een heel afwisselend patroon af van ruggen, voormalige stuifduingebieden en kommen al dan niet met veen. Op de helling bij Teteringen zijn dekzandruggen moeilijk te onderscheiden. Op basis van de relatieve hoogtekaart werd ten zuiden van de kerk van Teteringen een kop geïdentificeerd. Verder naar het oosten werden bodemkundig zeer droge gronden als "hoog" aangegeven. In Bavel is er een onregelmatig patroon van vrij grillige hoge ruggen die rond de centrale laagte van het dal van de Gilze Wouwerloop liggen. De grilligheid wordt mede bepaald door enkele laagten. In het zuiden vormen de hoogten van Wishage, Hazeldonk, de Duint en de Balleman min of meer één rug. We onderscheiden 124 hoge dekzandruggen en kopjes die samen 2856 hectare groot zijn en dus 24% van het Hoge beslaan.

We onderscheiden hier, enigszins geografisch gerangschikt:

Ten noorden van De Beek

11.001 Ronde akker van de Biekenshoeve
Kleine kop ten noorden van de Grintweg.

11.002 akker van de Hoge Put
Akkergebied in het noorden van Overveld.

11.116 aan de Brede Straat
Langse de Bredestraat, op de rand van Overveld en de Kroeten.

11.004 De Muizenberg
Opvallende rug tussen de Kroeten en de Moskes.

11.005 bij de Moskes
Aan de westkant van de Moskes.

11.006 Kesteren
Hoge rug van Prinsenbeek naar Burgst, tussen de laagten van de Moskes en Hambroek. De opgravingen die hier plaatsvonden worden ten onrechte als "Moskes" aangeduid.

11.007 Hoge Akker van Burgst
Centrale akker van Burgst.

Ten oosten van De Beek

11.008 Hagersdijk
Lange smalle rug langs de oostkant van de Bosbeek of beek van Prinsenbeek.

11.050 Steenakker
Grote en relatief erg hoge rug die van de HSL tot bij Gageldonk strekt. Er is een driehoek van uitgegraven voor de aanleg van de spoorlijn. De hoogte was bewoond en in gebruik vanaf IJzertijd.

11.014 De Hazenberg
Akker van Gageldonk, met een oude akkerlaag uit de Romeinse periode. Mogelijk net zo "oud" als Steenakker maar helemaal niet onderzocht.

11.015 akker van Braakbroek
Kleinere kop ten noordoosten van Gageldonk, horend bij de Gageldonkse hoeve Braakbroek.

- 11.016 Hoge Akker van De Emer
Akker van de hoeve, later kasteeltje De Emer.
- 11.017 Achter Emer
Op de Achter Emer is kennelijk ooit een laagte uitgegraven. Het gebied wordt hier als één enkele grote kop opgevat.
- 11.019 Galgenakker Burgst
Hoge kop ten zuidwesten van het Heksenwiel. In de jaren 1930 afgegraven. Het zand is onder andere gebruikt voor het ophogen van de Burgstsedreef.

Tussen de beken

- 11.011 Huifakker
Lange rug tussen de Bethlehemloop en Weteringloop. Bewoning Romeinse periode en later continu.
- 11.013 Emerakker
Ronde kop tussen Weteringloop en Abroek. Bewoning zevende eeuw en later continu.
- 11.003 bij Buurstede
Klein ruggetje.
- 11.043 Zuilenstraat
Onder andere de akker van de Hoeve van Buurstede

Overveld en de Beek

- 11.009 Lies-Noord
Hierin de akker van de Prinsenhoeve in Lies
- 11.100 De Briel
Rug aan de noordwestrand van Overveld, basis van de akkers van De Briel
- 11.101 Groot-Overveld
Boogvormige rug op Groot-Overveld, basis voor de akkers van middeleeuws Overveld.
- 11.102 Hooiberg
Hoogte ten noorden van de Prinsenhoef in Lies. Deze hoogte bleef "woest" en was mogelijk de kampeerplaats voor de hooimaaiers die in De Strijpen werkten.
- 11.103 bij Gertrudiskapel Overveld
Kleine rug ter hoogte van de Gertrudiskapel op de Overveldse Heide.
- 11.104 Groenstraat en Bijstert
Rug langs de westzijde van de Bosloop. Hierop de akkers van Groenstraat en Moleneind.
- 11.105 De Beek
Rug langs de westzijde van de Bosloop. Hierop de akkers van De Beek.

De Bredase Aard

- 11.020 kopje op de punt van de Bredase Aard
11.079 kopje op de punt van de Bredase Aard
Twee kleine kopjes. Misschien kunstmatig?

- 11.067 Spoordonk
11.068 bij Spoordonk 1
11.069 bij Spoordonk 2
Kop op basis van Bodemkaart Diepen, indicatie Ze1. Deze kop heette Spoordonk (ook wel Biesdonk) en was deel leen van Breda.

Breda-centrum

- 11.022 2 koppen in het stadscentrum
De met het oog zichtbare hoogte in het stadscentrum bestaat uit minstens twee koppen en mogelijk meer, zo leren waarnemingen bij graafwerk aldaar.
- 11.023 rug van Catharinadal
Dekzandrug van de Molenstraat en de Kloosterkazerne.
- 11.065 kop aan de Lovensdijkstraat
Hoogte aan de Lovensdijkstraat, net ten noorden van het dal van de Rulle. Mogelijk min of meer de voortzetting van nummer 23, de rug van Catharinadal.

Blauwe Kei

- 11.062 Bredase Akker bij de Blauwe Kei
Op deze kop lag een akker geaamd De Bredase Akker. Buiks denkt dat het de dorpsakker van het jonge Breda zou zijn, maar dat is dan wel 1,6 kilometer van de kerk vandaan!
- 11.063 Bosakker
Kopje ten zuiden van het dal van de Rulle.
- 11.064 kopje bij de Ramen
11.088 kopje bij de Ramen
Nog twee kopjes ten zuidwesten van de Rulle.

Heusdenhout en omgeving

- 11.066 Ijpelaarse Akker
Vrij uitgestrekte (23 hectare) rug in de bocht van de Molenlei - Rulle. Een belangrijk deel hiervan werd ingenomen door de Ijpelaarse Akker alhoewel Ijpelaar aan de andere kant van de beek ligt.
- 11.024 akker van Heusdenhout
Uitgestrekte rug waarop de akkers van Heusdenhout werden aangelegd.
- 11.025 noord van Heusdenhout
Klein kopje
- 11.021 kopje bij de Hero
Blijkt uit kaart 1900.

Teteringen en omgeving

- 11.071 kopje De Mastboom
Kleine kop in het zuiden van Teteringen.
- 11.077 Teteringen-Zuid
Uitgebreide kop rond kruising heerbaan Heusdenhout- Geertruidenberg en Napoleon-weg. Met bolle akkers. Blijkt mede uit relatieve hoogtekartaar.

- 11.078 kop noord van Teteringse kapel
Blijkt uit relatieve hoogtekaart.
- 11.074 bij de Boerenstee
Klein kopje ten noordoosten van Teteringen-dorp
- 11.076 ruggen in Teteringen-Zuidoost
Ruggen tegen het Cadettenkamp aan.
- 11.072 Uiterste van de Meerberg
Geomorfologisch: terrasafzettingsswelingen met dekzand. Bodemkundig: west van baan naar Geertruidenberg enkeerd, oost ervan: laarpodzol. Hoogte: 4,5 tot 5,5 meter + NAP.
- 11.070 Abtshoef
Deels uitgegraven ooit hoge percelen aan de rand van de Vrachelse Heide (Geomorfologisch: 3N8).
- 11.117 Kelbergen e.o.
Geomorfologisch: terrasafzettingsswelingen met dekzand(deels nu afgegraven). Bodemkundig: aan de westkant nog wat enkeerd, verder vooral laarpodzol. Hoogte: 4 tot 6 meter + NAP. Uitgestrekt gebied aan de oostkant van Teteringen
- 11.075 Galgenveld
Geomorfologisch: terrasafzettingsswelingen met dekzand. Bodemkundig: Gooreerd. Hoogte: 6 m + NAP. Laagte te midden van een duinengebied.

Bavel en omgeving

- 11.003 Lijndonk
Uitgestrekte en grillige hoogte met de Lijndonk (linden-donk) als centrum.
- 11.073 Eikberg
Uitgestrekte hoogte met de Roosberg en de Eikberg. Hierop lag ook de Akker van Bavel.
- 11.099 Bolberg
Kleine hoogte aan de Gilze Wouwerbeek.
- 11.107 Kerkeind Bavel
Kleine rug bij het Kerkeind van Bavel, waar de eerste kapel stond.
- 11.106 bij de Hoge Aard
Begin van een hoge rug langs de Gilze Wouwer, doorlopend in Gilze.
- 11.120 De Locht aan de Gilzeweg
Begin van een hoge rug langs de weg naar Gilze, doorlopend in Gilze.

Ginneken en omgeving

- 11.058 grote rug, Ginnekenakker
Uitgestrekte hoge rug. Het hoogste punt ligt bij de kruising Bavelse laan - Allerheiligenweg.
- 11.059 De Zandbergen
Dekzandkop net net noorden van de Molenlei.
- 11.060 rug van Overakker
Dekzandrug langs de zuidwestzijde van het Bavelbroek

11.061 rug langs de Valkenierslaan
Dekzandrug langs de noordwestzijde van het Bavelbroek

11.056 akker van Wolfslaar
Akker ten zuiden van het huidige huis Wolfslaar

11.057 akker bij Wolfslaar
Akker tussen de Wolfslaardreef en De Mark.

Ulvenhout en omgeving

11.055 akker van de Hoeve van Ulvenhout.
Dekzandrug waarop Ulvenhout met zijn akkers ligt. Aan de westkant de akkers van de Prinsenhoeve van Ulvenhout en Grimhuizen; aan de oostkant wat jongere maar middeleeuwse ontginningen. Aan de Mark vonden Romeinse periode en Vroege Middeleeuwen.

11.108 zuid van Ulvenhoutse Bos
Smalle rug ten zuiden van het Ulvenhoutse Bos. De Kraaienberg is daar een stuivend deel van geweest. Laat- en niet ontgonnen.

11.109 bij Beekhoek
Begin van een grote dekzandrug langs de zuidwestzijde van de Chaamse Beek.

Boeimeer

11.046 akker van de hoeve van Boeimeer
Kleine dekzandkop aan de Weerijds.

11.047 kop bij de Oranjeboombrug
Kleine kop aan de Weerijds bij de Oranjeboombrug.

11.048 kopje in Boeimeer
11.083 kopje in Boeimeer
11.084 kopje in Boeimeer
Drie dekzandkopjes in Boeimeer.

11.049 rug in Boeimeer
Wat grotere dekzandrug in Boeimeer. Op het noordelijk puntje ervan werd het klooster Vredenburg gesticht.

Het Mastbosgebied

11.119 grote rug van het Mastbos
Uitgestrekt gebied, ruim 400 hectare, vol vennen, moeren, duinen. Dit gebied was heide die vanaf 1518 geleidelijk steeds verder bebost werd.⁴

11.118 bij Johannahoeve
Smal ruggetje dat eigenlijk deel uit maakt van 119, het Mastbosgebied.

Galderse Heide en omgeving

11.054 ruggen west van de Galderse Heide
Hoge rug, heide in 1838.

11.085 kop west van Galderse Heide
Hoge kop, heide in 1838.

⁴ Spierings, 1987.

11.110 bij Valkeniersven
Lange rug waarover de Oude Postbaan loopt, heide in 1838.

11.114 oost van Galderse Heide
Klein kopje, heide in 1838.

11.115 bij Galderse Beek
Klein kopje aan de Galderse Beek, opgenomen in de akkers bij Galder.

Overa

11.051 oostelijke rug in Overa
Rug langs de Overase Weg in het noorden van Overa

11.052 westelijke rug in Overa
Rug in de akkers in het noorden van Overa

11.098 ruggetje aan noordkant Overa
Smalle rug vrij dicht bij de Weerijns in het noorden van Overa.

11.053 zuidelijke rug in Overa
Rug langs de Overase Weg in het zuiden van Overa

11.087 kopje in Overa
Klein kopje in het zuiden van Overa.

11.086 kop in hoek Berkloop/Weerijns
Klein kopje bij de uitstroming van de Berkloop in de Weerijns.

Effen en 't Hout

11.032 Effen-Heiveld
Dit gebied werd merendeels pas na 1700 ontgonnen.

11.035 akker van de Hoeve van Effen
Ruggetje waaropp de Hoeve van Effen ontstond.

11.036 akker in Effen langs de Weerijns
Smalle hoge rug langs de Weerijns.

11.037 akker van Ter Stappen
Hoge kop, akker van de Houtse hoeve Ter Stappen (later: Elzenburg)

11.038 rug in het westen van Effen
Onregelmatige rug in het westen van Effen, mogelijk wat jonger ontgonnen.

11.039 akker van de Ditvoortse Hoeve
Kop met de akker van de Houtse hoeve Ditvoort.

11.041 Houtse Akker
Vrij uitgestrekte rug met daarop de Houtse Akker en de Prinsenhoef in 't Hout

11.044 Steenakker in 't Hout
Kleine kop bij de monding van de Bijloop in de Weerijns, genaamd Steenakker.

11.045 Peerdsbos
Kleine kop bij de Houtbrug, waar het Peerdsbos staat. Dat is mogelijk een oud restbosje.

Princenhage - Centrum

- 11.040 Kerkakker van Princenhage
Brede dekzandkop met daarop de Kerkakker en het centrum van Princenhage.
- 11.042 De Heuvel
Uitgestrekte dekzandrug ten oosten van de Kerkakker, met daarop veel Gageldonkse goederen.
Ook oud akkerland.

Bagven en Lies

- 11.027 akkers van Bagven
Min of meer dubbele dekzandrug van Bagven ten zuiden van de Kruisloop.
- 11.028 akkers van Vinkenburg
Dekzandrug die het verlengde lijkt van die van Bagven, maar dan ten noorden van de Kruisloop.
- 11.010 Op Overbroek
Dekzandruggetje langs de bovenloop van de Bethlehemloop, in het verlengde van de rug van Vinkenburg.
- 11.026 akkers in/bij ZO-hoek van het Liesbos
Rug tussen de Kruisloop en de Bosloop, nu deels in het bos gelegen.
- 11.091 een van de zes kopjes in Lies
11.092 een van de zes kopjes in Lies
11.093 een van de zes kopjes in Lies
11.094 een van de zes kopjes in Lies
11.095 een van de zes kopjes in Lies
11.096 een van de zes kopjes in Lies
Groep van kleine dekzandkopjes in Lies aan de noordkant van de Liesloop.
- 11.029 akkers van Lies
Complexe dekzandrug tussen de Liesloop en de IJzerloop.

Vuchtschoot

- 11.030 rug van Vuchtschoot
Dekzandruggetje met daarop de oude akkers van vuchtschoot.
- 11.031 3 hoogten bij Boomkensberg
Deze hoogten zijn eerst vanaf de 18e eeuw ontgonnen.
- 11.097 ruggetje aan noordkant Vuchtschoot
Smal ruggetje naast de laagte aan het begin van de IJzerloop.

Rith en de Princenhaagse Aard

- 11.033 rug van de Rith en de Achterste Rith
Laat-Middeleeuwse ontginningen, deels pas na 1650 ontgonnen.
- 11.089 kopje in de punt van de Haagse Aard
Ontgonnen vanaf 1650.
- 11.090 kopje in de punt van de Haagse Aard
Ontgonnen vanaf 1650.

11.034 kopje op punt van de Princen Haagse Aard
Ontgonnen vanaf 1650.

11.080 kopje op de Princen Haagse Aard

11.081 kopje op de Princen Haagse Aard

11.082 kopje op de Princen Haagse Aard

Drie verspreide dekzandkopjes, ontgonnen vanaf 1650.

In en om De Slurf

11.111 Wishagen

Hoge rug langs de noordwestzijde van de Galderse / Hazeldonkse Beek onder Rijsbergen.

11.016 De Hazeldonk.

Smalle hoge rug langs de zuidoostzijde van de Galderse of Hazeldonkse Beek.

11.112 De Duint

Uitgestrekte hoge rug ten zuiden van de Galderse Beek, ter plaatse van het gehucht De Duint.

11.113 Balleman

Gebogen dekzandrug ter plaatse van het gehuchtje Balleman.

11.121 rug bij de Oude Postbaan of Vosdijk

Ruggetje waarover de Oude Postbaan tussen de grenswoerassen door kon.

11.122 rug van Meersel

Gedeelte van de dekzandrug van Meersel, bij de Luciakapel.

11.123 rug van de Mosthof

Dekzandrug waarop de Meerse hoeve Mosthof ligt.

11.124 De Langenberg bij de Bigtelaar.

Langgerekte rug langs het woerasgebied De Mosten. De naam werd in 1717 het eerst opgetekend.⁵

⁵ Buiks, 1986, nr. 2, 101.

12 Duinen en stuifkoppen

Niet alleen op de heide, maar ook in het cultuurland kwamen nog na de middeleeuwen enkele (voormalige) stuifzandgebieden voor die herkenbaar waren aan "bergen" die al dan niet bij een uitblazingslaagte lagen. Deze plekken zijn via de veldnamen en soms de bodemkaart nog terug te vinden. Voor een deel zijn de hoogten al lang geleden afgegraven en geëffend. Opvallend is hoe de op een hoge dekzandrug gelegen akker van Heusdenhout bij de kapel overging in een langgerekt duingebied dat weer aansloot op de grote uitblazingslaagte met randduintjes van het Cadettenkamp. De Zeven Heuveltjes in het Mastbos is een bij velen bekend duinencomplex, maar verderop in het bos zijn nog meer voormalige duingebiedjes te herkennen. In dit overzicht zijn 37 voormalige landduingebiedjes opgenomen die samen 653 hectare beslaan: 5,5% van het Hoge.

We onderscheiden hier:

12.001 Scherreberg

Bij de Keihoef, het hoogste gedeelte van de dekzandrug langs de Brede Straat. "Scherre" wijst op scherp zand. Er resteert nog iets in het bosje aldaar.

12.002 De Wildertse Bergen

Voormalige duinresten bij het Heksenwiel, ook genaamd De Onnutte Bergen. Afgevlakt en ontgonnen.

12.003 Stuift

Mogelijk duinrest op de noordoostpunt van de Huifakker. Het gaat hier om een veronderstelling op basis van de naam.

12.004 Cadettenkamp

Grote uitblazingslaagte met omringende duinen. Bestaat nog maar heeft veel geleden van militair gebruik.

12.005 Duinrug van Heusdenhout

Grote duinengordel die achter de St. Annakapel begon en dan naar het oosten en vervolgens naar het noorden liep om daar aan te sluiten op het Cadettenkamp. Vergraven voor militaire kampen in de Tachtigjarige Oorlog. Fragmenten nog aanwezig?

12.006 langgerekte rug langs de grens Lies

Langs de westkant van het Liesbos en vervolgens langs de grens met Etten zuidwaarts ligt de Liesenberg: een lang en recht voormalig duinengebied. Het heeft een uitloper langs de noordrand van het Liesbos, maar die is misschien kunstmatig.

12.007 Duinen op de kop van de Ramen, Klein Zwitserland

Deze duinen damden ooit het dal van de Bijloop af, dat daardoor vol veen kon groeien. Dit was het noordelijkste puntje van het grote veengebied dat hoofdzakelijk onder Rijsbergen en Zundert lag. Het heet De Ramen. Rond 1400 ging men er turf graven en toen is ook de duinrug doorgegraven. Het bruggetje over die doorgraving heette het Raamschoor.⁶

12.008 bij het Krabbe Blik

Het Krabbe Blik lag in een uitgeblazen vlakke met wat duintjes.

12.009 duin bij Klein Zwitserland

Blokje duinachtig terrein dat misschien ooit groter geweest is.

12.010 in de Krabbebossen

In de Krabbebossen komen enkele langgerekte duinruggen voor, met daartussen weiden en ook vennetjes.

⁶ Otten, 1992b, over Klein Zwitserland als recreatiegebied, 20^e eeuw.

- 12.011 bij de Hoeve van Effen
Klein duinachtig perceel bij de Hoeve van Effen.
- 12.012 langs de Weerijns in 't Hout
De Trippelenberg, vroeger ook wel de Stopenberg genoemd. Duinenpartij met vrij hoge heuvels en enkele ingesloten en naastgelegen verlande vennen.
- 12.013 Bergen bij het Goor op de Heuvel
Klein paraboolduin met ingesloten laagte (dat is het Goor). Deze bergen werden afgevlakt en ontgonnen. In 1840 stond er nog hakhout op.
- 12.014 aan de Weerijns tegenover 't Hout
Klein paraboolduin ten zuiden van de Houtbrug.
- 12.015 rug langs de Berkloop
Smalle uitgesproken lange duinenrug langs het dal van de Berkloop.
- 12.016 duinruggen in het Mastbos
Ingewikkeld duinenpatroon in het Mastbos. Langgerekte, slingerende noord-zuid gerichte sliert duinen met allerlei uitlopers naar het westen en noorden. Vooral aan de oostkant liggen er verlande of drooggelegde vennen langs.
- 12.017 langs de Galderse Weg
Duingroep langs de Galderse Weg ter hoogte van de Johannahoeve.
- 12.018 De Bieberg
Klein maar markant rivierduin aan de Mark
- 12.019 De Zandberg
In het zuidelijk gedeelte van de rug van de Zandbergen waren landduinen. Hierop stonden ooit twee windmolens. Ook werden hier klokken voor de Grote Toren van Breda gegoten.
- 12.020 De berg van Bergvliet
Deels nog aanwezig duinterrein (Geomorfologisch 3L8, 4L8), deels diep uitgegraven (4N8). De naam Bergvliet wijst ook op duinterrein. Lijkt paraboolduin geweest te zijn.
- 12.021 Vrachelse Heide
Complex gebied met hogere en lagere landduinen en bijhorende vlakten. Strekt zich ver buiten het beschouwde gebied uit.
- 12.022 Teteringse Heide
Geomorfologisch: lage landduinen met vlakten. Bodemkundig: duinvaaggronden. Hoogte 5 tot 7,5 m + NAP.
- 12.023 Vossenberg
Duinengebiedje tussen de oude en nieuwe weg van Teteringen naar Oosterhout. Geomorfologisch: hoge landduinen met vlakten. Bodemkundig: duinvaaggronden. Hoogte 5 + NAP. Centrum van hoog gebied. Afgegraven.
- 12.024 Hartelse Bergen
Paraboolduin, of is dat het resultaat van veel militair graafwerk?
- 12.025 Op Emelenberg
Oude kaarten geven aan de noordkant van Emelenberg vlakke heuveltjes aan.
- 12.026 west van Ganzenweide
Duinrandje aan de westkant van de Ganzeweide in Vuchtschoot.

- 12.027 bij Hellegat
Hoekje van de duinen bij het Hellegat. Dit complex ligt voor het overige in Rijsbergen en Etten.
- 12.028 duinrug bij Breedbroeken
Smal langgerekt duin langs de laagte van de Breedbroeken, min of meer in het verlengde van de rug langs de Berkloop (nr. 15).
- 12.029 in westhoek Ruit Mastbos
Klein duinrestje in de noordwesthoek van de uit 1621 daterende "ruit" in het Mastbos.
- 12.030 bij Den Deijl
Duinrest in het bos langs het Eeuwig Laantje vlak bij Den Deijl.
- 12.031 Zeven Heuveltjes e.o.
Bekende plek in het Mastbos, met uitblazingslaagte en in het bos allerlei heuvels. Ruim 40 hectare groot gebied.
- 12.032 west van Zeven Heuveltjes
Mogelijk westelijke voortzetting van de Zevenheuveltjes.
- 12.033 parabool bij Ganzenven
Langgerekt paraboolduin ten zuiden van het Valkeniersven. Dit duin is Laat-Glaciaal want in de bodem is er een Allerödlag aanwezig.
- 12.034 De Kraaienberg bij Geersbroek.
Het hoogste deel van de dekzandrug ten zuiden van het Ulvenhoutse Bos heeft het karakter van lage landduinen. De naam Kraaienberg wijst ook op voormalige landduinen.
- 12.035 De Bovendonk tussen Notsel en Daasdonk.
Ten zuidoosten van de Schele Brug bij Daasdonk ligt de Bovendonk: een rivierduin.
- 12.036 noordwestelijk randje van de Meerse Bergen.
De Meerse Bergen zijn een groot duinencomplex tussen de watermolen van Meersel en Meer, langs De Mark. Hier zijn belangrijke Mesolitische vondsten gedaan. Een hoekje van deze bergen is hier meegekarteerd als context voor de "slurf" van Breda.
- 12.037 De Konijnenberg bij de Bigtelaar. Hoger deel, mogelijk oud duin, van de Langenberg aldaar.⁷
Puntje van een uitgestrekter lang en smal duin langs de laagte van De Bunders langs het uiterste puntje van de "slurf" van Breda.

⁷ Buiks, 1986, nr. 2, 93.

13 Laagten op het Hoge

Op een aantal plaatsen komen op het Hoge ingesloten laagten voor. Hierin kan veen gelegen hebben, maar dat is niet zeker of noodzakelijk. Dergelijke veenlagen kunnen reeds lang geleden weggegraven zijn of door ontwatering en oxidatie verdwenen zijn. Veel van die laagten stonden vroeger regelmatig onder water. Een oude benaming voor vennen is: Blik. Het middeleeuwse woord "venne" wijst op veen, moer en is dus geen waternaam.

De volgende 43 laagten worden onderscheiden met een gezamenlijke oppervlakte van 654 hectare of 5,5% van het Hoge.

13.001 Het Venne van de Emer

De naam venne wijst op veen. Dat is dan door ontwatering of vergraving verdwenen. Omstreeks 1963 werd met een zandzuiger een groot gat gegraven (15 meter diep) om zand te vinden voor de wijk Hoge Vucht. Nu Emerput.

13.002 bij Biesdonk

Laagte op de Aard van Breda

13.003 bij de Driesprong

13.004 bij Heusdenhout

13.022 bij Heusdenhout

Drie laagten ten noorden van de rug van Heusdenhout.

13.005 begin van de Dwarsschootse Loop

13.006 begin van de Vuchtschootse Loop

Twee voorbeelden van een "rijt": kom met kwelwater waarin een beek begint. Markante laagten in de flank van de zuidelijke uitloper van de Liesenberg.

13.007 langgerekte laagte op de Princenhaagse Aard

Een 1500 meter lange wat kronkelende laagte op de Princenhaagse Aard: een soort "droog dal". Mogelijk was dat voor de ontginning van de Aard anders en zat daar toen veen in of een beekje.

13.008 kleine laagte op de Aard

13.009 laagte bij Effen

13.010 laagte bij Effen

Deze drie laagten vormen samen net zo'n droog dalletje als nr. 7, maar dan in verbrokkelde vorm. Alleen nr. 8 lag in de Princenhaagse Aard, de twee andere laagten liggen tussen de oude akkers.

13.011 laagte in Effen-Heiveld

13.012 laagte in Overa

Vrij uitgestrekte laagte in Overa die dat gebied verdeelt in een noordelijk en zuidelijk stuk. Het is een soort zijdalletje van de Weerij, maar zonder beekje.

13.013 De Krochten bij de Houtbrug

De weg van de Houtbrug naar het Boshek loopt hier als een dijk doorheen. Het was een moerassige laagte binnenn de boog van een klein paraboolduin aan de zuidwestzijde (12.014).

13.014 grote laagte in het Mastbos bij de schietbaan.

De rest van de laagte heeft nog een veenbodem. Het is waarschijnlijk dat heel de laagte ooit met veen bedekt was. De een deel van de laagte is goed herkenbaar als een open plek in het bos, vaak deels met water erop.

- 13.015 De Lishoek bij Bavel
Kleine ingesloten laagte aan de westkant van Bavel. De naam herinnert aan begroeiing met lissen.
- 13.016 laagte bij Daasdonk
Noordwestelijk gedeelte van een veel grotere laagte bij Daasdonk, ten westen van de Mark en ten noorden van de Galderse Beek. Omstreeks 1700 deels (opnieuw?) ontgonnen en als polder ontwaterd: De Schotse Polder.
- 13.017 Het Bavel's Broek
Bij het ontginnen ca 1650 is sprake van het afvoeren van de "beste turf", maar of dat meer geweest is dan een brandbare grasheidezode blijft de vraag. Het gebied waterde naar het noorden af op de Rulle en de Ramen, en naar het zuiden richting Wolfslaar. Nu de wijk IJpelaar.
- 13.018 zuid van Overakker
Laagte tussen Overakker en Wolfslaar.
- 13.019 Het Goor (van de Bergen bij het Goor)
Door een duinrandje omsloten laagte bij Eindhoven. Zie ook 12.013.
- 13.020 De Blikken
Voormalig vennengebied aan de westrand van de Vrachelse Heide. Op de kaart van de grens van Teteringen, 1661 nog als ven aangegeven. Blik is een oude benaming voor een ven.
- 13.021 Baarschot
Laag gebied tussen Dorst en het Kadettenkamp. Omstreeks 1650 ontgonnen.
- 13.023 De Reit
Laagte bij Hazeldonk, het westelijk deel van de gemeynthe van de Hazeldonkse Aard.
- 13.024 bij De Neringen
Laagte bij Hazeldonk en de Balleman, in het oostelijk deel van de gemeynthe van de Hazeldonkse Aard.
- 13.025 Rand van de Mosten
13.026 laagten in Meer aan de grens
Laagten langs de grens tussen Rijsbergen en Meer. In die laagten lag een belangrijk veengebied.
- 13.027 De Breedbroeken
Laagte ten westen van het paraboolduin van het Ganzenvan, ten noorden van Hazeldonk. Het gebied is later ontwaterd richting Berkloop.
- 13.028 vennetje in Liesbos
13.029 ven in Liesbos
Twee vennetjes in het Liesbos, langs en aan de Bosloop.
- 13.030 Papenmuts bij Lijndonk
13.031 De Blik noord van Lijndonk
13.032 De Blik zuid van Lijndonk
Drie laagten tegen Lijndonk in Bavel aan. De Papenmuts en de Blik noord van Lijndonk worden door hoge ruggen van Lijndonk omarmd. De benamingen "Blik" herinneren aan vennen die hier ooit lagen.
- 13.033 bij de Berkloop
Kleine laagte in de bocht van de Berkloop.

13.034 bij Valkeniersven

13.035 bij Valkeniersven

13.036 Valkeniersven

Het Valkeniersven was een groot ven in de Galderse Heide, ten oosten van de Oude Postbaan. Aan de westkant van die baan lagen nog twee laagten die ook wel vennen gehad zullen hebben. Het Valkeniersven en omgeving zijn voor de aanleg van de autowegen uitgegraven met een zandzuiger. Die plassen heten nu De Galderse Meren.

13.037 bij Ganzenven/Rijsbergse Baan

13.039 Gommerswei Moerstraat Galder

13.040 Ritwei Ganzenven / Moerstraat

Drie laagten rond het paraboolduin van de Ganzenven

13.038 in Galderse Heide

Langgerekte sliert laagten door de Galderse Heide en het zuiden van het Mastbos. Aan de westkant ligt er een al even lange gordel met stuifduinen langs. In de laagte lagen vroeger vennen.

13.041 Zwartven noord van Hazeldonk

Laagte tussen Hazeldonk en De Duint, met daarin vroeger het Zwartven. Zwart wijst op veen dat men waarschijnlijk daar als "klot" uitgehaald heeft (boerenvervening).

13.042 Laagte aansluitend bij de Neringen, maar dan onder Meer.

Min of meer de voortzetting van de Neringen over de grens.

13.043 Laagte rond het Zwart Ven op de Oekelse Akkers.

In de oude Oekelse Akkers lag een laagte ingesloten met daarin weer een ven, het Zwartven. Zwart wijst op veen dat men waarschijnlijk daar als "klot" uitgehaald heeft (boerenvervening). De laagte is er nog, het ven is drooggelegd.

14 *Dalen op het Hoge*

Het betreft grotere en kleinere beekdalen. Deels zijn ze niet alleen door erosie gevormd, maar ook door de ligging tussen twee dekzandruggen. Het hoogteverschil kan vergroot zijn wanneer op die ruggen de akkers met plaggen opgehoogd werden. Op weer andere plaatsen zijn de dalen versmald en opgehoogd doordat de akkers tot in het dal, soms tot pal aan de beek, uitgebreid werden.

De voornaamste dalen zijn die van de Aa of Weerijns en van de Mark. Belangrijke zijdalen zijn die van de beken de Bijloop en de Rulle of Molenlei. Dit laatste dal werd grotendeels gereconstrueerd langs de zuidzijde van de Lovensdijk tot aan de Ginnekenstraat in de Bredase binnenstad. Het laatste stukje is gebaseerd op de Kaart van Breda, 1545.

Het dal van de Bavelse Lei (die het Ulvenhoutse Bos en Geersbroek ontwaterd) is door de Buistelberg afgesloten: het laatste stukje heet de Winkelrijt. Een tweede uitwatering even zuidelijker langs de Bieberg bleef wel bestaan. In het zuiden doorsnijdt de "slurf" van Breda enkele beekdalen.

Hier worden de volgende 37 dalen onderscheiden. Er ontbreken nummers om de nummering parallel te kunnen houden aan die van rubriek 16, beken. De beekdalen beslaan 1271 hectare, dat is 11% van het Hoge.

14.001 Heikantse Loop

De bovenloop heeft twee takken met een dekzandrug ertussen. De benedenloop staat ook bekend als de Moskesloop. Dat is een gegraven water door de laagte van De Moskes.

14.002 Bosloop - Kesterenloop

Dit beekdal begint met een wirwar van dalletjes in het Liesbos. Eenmaal buiten het bos is het een lang vrij smal dal dat uitmond in Hambroek.

14.003 Vinkenburgse Loop

Beekdalletje dat ten noorden van Vinkenburg begint, naar het noordoosten loopt en aansluit op het dal van de Bethlehemloop.

14.004 Bagvense Loop - Kruisloop

Beekdal dat met twee takken begint aan de Liesboslaan en via Vinkenburg en de Kruisvoort noordoostwaarts loopt en aansluit op het dal van de Bethlehemloop.

14.005 Bochtloop - Bijloop

14.037 Bochtloop-zuid

Overloopdal van de Bijloop. Bij hoge waterstanden op de Bijloop lijkt het water hierlangs een kortere weg naar de Mark gevonden te hebben. In de Liesboslaan was vermoedelijk een voorde waar nu een duiker zit en waar op het Bagvens Veken stond.

14.006 Bethlehemloop

Beekdal tussen Steenakker en Huifakker. Het dal sloot aan op de laagte van het Venne van de Emer (nu: Emerput) en vervolgde daarna nog tot aan de rand van het Hoge bij Abroek.

14.007 Weteringloop

Beekdal tussen Huifakker en de Emerakker, uitlopend in Abroek.

14.008 Bredaseweg-loop

Beekdalletje tussen Buurstede en de Heuvel, uitlopend in het zuiden van Abroek, later de vesting Breda.

14.009 Zaanmark

Klein stukje beekdal in Boeimeer tussen de hoogte bij de Oranjeboombrug in het westen en de rug van Boeimeer in het oosten. Door dit dalletje bereikte de Zaanmark het Lage in Boeimeer.

14.010 Aa of Weerijns

Het eigenlijke dal van de Aa of Weerijns, met daarin bij t Hout een zandeilandje of donk.

- 14.014 Bijloop
Boogvormig dal van de Bijloop in Princenhage. Het dal begon aan het Raamschoor. Ten behoeve van de turfwinning in de Ramen en verder zuidwestwaarts werd daar rond 1400 een duinrug doorgegraven. Na verwijdering van het veen in de Ramen kwam daar een oud Pleistoceen dal te voorschijn dat we hier niet meer als dal van de Bijloop beschouwen.
- 14.015 Liesloop
West - oost gericht dalletje van de Liesloop in Lies.
- 14.016 IJzerloop
Smal maar vrij diep dal van de IJzerloop tussen Lies en Vuchtschoot.
- 14.017 Berkloop
Het bovenstromse deel van het dal van de Berkloop is zuidwest - noordoostgericht en wordt begeleid door een duinrug aan de noordwestzijde. Aan het eind daarvan buigt het dal haast haaks richting Weerijdsdal.
- 14.019 Bavelse Lei
Van oost naar west verlopend dal tussen de Woestenberg, langs Wolfslaar en de Bieberg naar het Markdal. Het is in feite de voortzetting van het dal van de Geersbroekse Loop. Het middendeel is vrij smal en ingesneden omdat daar een rug doorsneden wordt.
- 14.020 De Mark
Het dal van De Mark in engere zin, bovenstrooms van de Duivelsbrug. Het dal heeft bochten, verbredingen en versmallingen. Het loopt ruwweg van zuid naar noord.
- 14.021 voorloper-beek van de Molenlei
Beekdalletje aan de oostkant van de Zandbergen. Vóór 1280 werd een kanaal vanaf Ijpelaar naar deze beek gegraven om via dit beekje de watermolen bij de Zandbergen te voeden.
- 14.022 Molenlei - Rulle
Natuurlijk dal van de Molenlei en de vroegere natuurlijke voortzetting daarvan, de Rulle. Het stukje Rulle ter plaatse van de vesting Breda en daarbinnen is gebaseerd op de Kaart van Breda, 1545. Ten oosten van Ijpelaar is het dal erg breed en het sluit daar aan op een veengebiedje ter plaatse van de huidige vuilstort.
- 14.023 Gilze Wouwerloop
Centraal beekdal van Bavel. Bij Bavel heeft het een grote breedte, verder stroomopwaarts is het een meer normaal dal.
- 14.024 De Loop - Watervliet
Beekdalletje aan de zuid en westzijde van de rug van Heusdenhout. In het midden is het dalletje niet goed te vinden. De benedenloop is de as van het Voordebos. De Teteringsedijk steekt dit dalletje over ter plaatse van een vroegere voorde.
- 14.025 Rulle bij Biesdonk
Dalletje van de Rulle bij Biesdonk op de Bredase Aard, uitlopend in de polder van de Belcrum.
- 14.026 Het Leike
Dal langs de zuidostrand van het Bavelsbroek en aansluitend op het dal van de Bavelse Lei. Hierlangs verliep de zuidelijke afwatering van het Bavelsbroek.
- 14.029 Teteringse Beek
Laagte blijkt op relatieve hoogtekartaal. De waterloop ligt er niet in, maar wat zuidelijker!

- 14.032 Winkelrijt
Doodlopend dal, oud benedenstuk van het dal van de Geersbroekse Loop. In 2003 bleek bij opgravingen op de naastgelegen akker dat deze akker sterk in het dal van de Winkelrijt was uitgebreid.
- 14.036 noord uit Bavelbroek
Dalletje van de noordelijke uitwatering van het Bavel Broek. Sluit aan op de Ramen en de Rulle.
- 14.038 Bijloop van Bijloop
Zijdal van het Bijlooptdal, tussen een "eiland" en Bagven door.
- 14.040 Steenloop-west
14.041 Steenloop-oost
Twee dalletjes in het Ulvenhoutse Bos, in het noorden aansluitend op het dal van de Bavelse Lei.
- 14.044 Kerkloop
Zuid-noord gericht dal van de Kerkloop die begint bij de kerk van Princenhage. Loopt uit in het dal van de Weteringloop.
- 14.045 dalletje bij de Boeverije
Dalletje in het zuiden van Teteringen bij de Boeverije. De laagte blijkt op relatieve hoogtekartaar.
- 14.046 Galderse Beek
Ruim 6 kilometer lang van zuidwest naar noordoost gericht beekdal waardoor de Hazeldonkse Beek stroomt die verderop de Galderse Beek heet.
- 14.047 Chaamse Beek
Laatste stukje van het zuidoost - noordwest gerichte dal van de Chaamse Beek, aansluitend op het dal van De Mark.
- 14.048 Geersbroekse Loop
Vrij recht zuidoost - noordwest gericht dal van de Geersbroekse loop. Het dal begint bij Valkenburg en loopt uit in het dal van de Bavelse Lei.
- 14.049 zijdal bij Heilaar
Zijdalletje van de Kerkloop ter hoogte van Heilaar. Loopt uit in het dal van de Weteringloop.
- 14.050 dalletje naar de Lishoek
Kort dalletje dat net niet helemaal een verbinding maakt tussen de Lishoek bij Bavel en het dal van Het leike.
- 14.051 dalletje bij Tervoort
Smal, ingesneden en kronkelig dalletje waarmee de Gilze Wouwerloop de dekzandrug van Ijpelaar naar Ter Voort doorboort. Vergelijk hierboven het dal van de Bavelse Lei, nr. 19.

15 **Beken**

Voor zover de beeklopen een min of meer natuurlijk verloop vertoonden, zijn ze op deze kaart aangegeven. Niettemin is ook daar al voor 1870 aan gegraven, meestal om de beek in het verkavelingspatroon in te passen. Het gebied ten noorden van de lijn Heusdenhout - Breda - Liesbos waterde via een reeks beken af op de Mark ten noorden van Breda. Het gebied ten zuiden van die lijn en ten noord-westen van de Bredase Turfvaart waterde via de Bijloop uit in de Weerijs. Deze uitmonding lag 275 meter ten zuiden van de Oranjeboombrug en ligt nu pal bij die brug. De Bijloop had bij extreem hoge waterstanden een "overloop" naar het bekenstelsel ten noorden van de kom van Princenhage. Het centrale gebied van Princenhage was derhalve uitgesproken "bekenrijk".

Het gebied van Effen en Overa waterde net als de westzijde van het Mastbosgebied via onbetekende beekjes af op de Weerijs. Ook de Mark nam vanuit het Mastbos alleen enkele gegraven watertjes op. Bij Daasdonk kwam vanuit het zuidwesten de belangrijke Galderse Beek in de Mark uit. Vanaf de oostzijde nam de Mark binnen het gekarteerde gebied twee belangrijke beken op: de Bavelse Lei ten noorden van de Bieberg en de Rulle of Molenlei (van Molenschot), aanvankelijk dwars door de Ginnekenstraat, maar al vanaf vóór 1280 via een gegraven kanaaltje dat ten zuiden van de Zandbergen uitkwam. Dat kanaaltje leidde het water naar een watermolen aan de Zandberg (bij het tunneltje) en werd daarom de Molenlei genoemd.

Sommige beken veranderen onderweg van naam. Alleen de Mark behield over de gehele lengte zijn naam. Of toch niet? Namen als Abroek en Asterd lijken er op te wijzen dat de Mark tussen Breda en Terheijden ooit eens Aa heette.

Op de kaart zijn de beken met drie dikten aangegeven. De Mark en de Aa of Weerijs hebben de grootste dikte. De overige beken met een lengte van meer dan 2 kilometer hebben een middel-dikte gekregen, alsook enkele aansluitende beken. De rest is met een dunne lijn aangegeven.

Hier worden de volgende 53 beken en beekjes onderscheiden, met een totale lengte van bijna 110 kilometer. De kortste beek was de Mosselkreek in de binnenstad van Breda. De langste zijn de Mark, de Galderse Beek en de Weerijs. Voor alle drie geldt overigens: zover binnen het hier besproken gebied en binnen het Hoge. Er ontbreken nummers om de nummering parallel te kunnen houden aan die van rubriek 14, dalen op 't Hoge.

15.001 Heikantse Loop

De beek ontwatert de Voorste en Achterste Heikant van De Beek. De bovenloop heeft twee takken met een dekzandrug ertussen. De benedenloop staat ook bekend als de Moskesloop. Dat is een gegraven water door de laagte van De Moskes.

15.002 Bosloop - Kesterenloop

Dit beekje begint in het Liesbos. Daar is de beek deels vergraven en langs de dreven geleid. Eenmaal buiten het bos stroomt de beek noordoostwaarts naar Hambroek. Dit is de beek waarnaar De Beek, nu Prinsenbeek, genoemd is.

15.003 Vinkenburgse Loop

Beekje dat ten noorden van Vinkenburg begint, naar het noordoosten loopt en aansluit op de Bethlehemloop.

15.004 Bagvense Loop - Kruisloop

Beekje dat met twee takken begint aan de Liesboslaan en via Vinkenburg en de Kruisvoort noordoostwaarts loopt en aansluit op de Bethlehemloop.

15.005 Bochtloop - Bijloop

15.037 Bochtloop-zuid

Overloop-beek van de Bijloop. Bij hoge waterstanden op de Bijloop lijkt het water hierlangs een kortere weg naar de Mark gevonden te hebben. In de Liesboslaan was vermoedelijk een voorde waar nu een duiker zit en waar ook het Bagvens Veken stond.

- 15.006 Bethlehemloop
Beek tussen Steenakker en Huifakker. De beek liep deels door het Venne van de Emer (nu: Emerput) en vervolgde daarna nog tot aan de rand van het Hoge bij Abroek. De beek is genoemd naar een herberg ter hoogte van Gageldonk, aan de Papenvonder waarover rond 1700 Bredase katholieken naar de Gageldonkse kapel gingen. Die kapel fungeerde toen als schuilkerk.
- 15.007 Weteringloop
Beekje tussen Huifakker en de Emerakker, uitlopend in Abroek.
- 15.008 Bredaseweg-loop
Beekje tussen Buurstede en de Heuvel, uitlopend in het zuiden van Abroek, later de vesting Breda.
- 15.009 Zaanmark
Beekje dat op twee plaatsen in het Mastbos ontspringt en via een klein stukje beekdal in Boeimeer het Lage in Boeimeer bereikte. De Zaanmark stroomde langs de Vriesdonk en mondde nog verder noordwaarts pas uit in de Mark. De naam luidde oorspronkelijk Zaatmark, wat naar begroeiing met zegge verwijst.⁸
- 15.010 Aa of Weerijis
De Aa of Weerijis ontspringt met veel takken bij Brecht, Loenhout en Wuustwezel. De rivier komt bij de Krabbebossen de huidige gemeente Breda binnen. Oorspronkelijk stroomde de rivier via de Gampel even bovenstrooms van de Tolbrug uit in De Mark. Wegens de vestingbouw in de 16e eeuw en later, en vervolgens door de aanleg van de Bredase Singels, is die uitmonding veranderd. Tot omstreeks 1970 kronkelde de Weerijis heel sterk. Het hier getekende stuk was langs de rivier gemeten 55% langer dan hemelsbreed. Na de rechtekking moesten er in de Weerijis stuwen gebouwd worden om te snelle afstroming te verhinderen.
- 15.011 Gampel
Oude benedenloop van de Aa of Weerijis, langs de zuidoostkant achter de erven van de Haagdijk.
Niet als 15.011 op de kaart, is verwerkt bij Het Lage, zie 08.003.
- 15.012 Donkvaart
Mogelijk een tweede benedenloop van de Weerijis, al is het ook mogelijk dat dit een gegraven water is omdat daarmee de Haagdijk zo netjes van de buitenwereld afgeschermd werd.
- 15.013 De Donk
Waterloop door Abroek, van de Donkvaart naar De Mark. Misschien is dit een héél oude benedenloop van de Aa of Weerijis, misschien is het gewoon een beekje. Het water werd genoemd naar een donk in Abroek. De grens van de Bredase Bijvang werd geacht in dit beekje te lopen, wat er toch wat meer gewicht aan geeft.
- 15.014 Bijloop
De Bijloop begon vóór 1400 aan het Raamschoor. Ten behoeve van de turfwinning in de Ramen en verder zuidwestwaarts werd daar rond 1400 een duinrug doorgegraven. Na verwijdering van het veen in de Ramen kwam daar een oud Pleistoceen dal te voorschijn waarin een nieuwe bovenloop van de Bijloop tot stand kwam. Thans begint deze beek in de Moeren bij Zundert. Die bovenloop beschouwen we hier niet meer als de natuurlijke Bijloop.
- 15.015 Liesloop
West - oost gericht beekje in Lies. Aan het westelijk begin een komvormige rijt.
- 15.016 IJzerloop
Beekje tussen Lies en Vuchtschoot. Aan het westelijk begin een komvormige rijt.

⁸ Buiks, 1997, 32.

- 15.017 Berkloop
Het bovenstromse deel van de Berkloop stroomt noordoostwaarts langs een duinrug aan de linkerkant. Aan het eind daarvan buigt de beek haast haaks richting Weerijds. Daar was de beek de grens tussen Rijsbergen en Princenhage. In 1490 geheten: Heerbeke.⁹
- 15.018 Boeimeerloop
Beekje dat van de rug van Boeimeer naar de Mark loopt. Het lag eigenlijk geheel in het Markdal.
- 15.019 Bavelse Lei
Van oost naar west lopende "verzamelbeek" tussen de Woestenberg, langs Wolfslaar en de Bieberg naar het Markdal. Tussen Wolfslaar en de Ulvenhoutse Laan had de beek opvallende korte meanders, mogelijk omdat daar een dekzandrug doorbroken werd.
- 15.020 De Mark
De Mark ontspringt met vele takken in Merksplas, Rijkevorsel, Hoogstraten, Baarle. Bij Daasdonk komt de rivier de huidige gemeente Breda binnen. Tot omstreeks 1970 kronkelde de Mark heel sterk. Het hier getekende stuk was langs de rivier gemeten 75% langer dan hemelsbreed. Na de rechttrekking moesten er in de Mark stuwen gebouwd worden om te snelle afstroming te verhinderen.
- 15.021 voorloper-beek van de Molenlei
Beekje aan de oostkant van de Zandbergen. Vóór 1280 werd een kanaal vanaf Ijpelaar naar deze beek gegraven om de watermolen bij de Zandbergen te voeden.
- 15.022 Molenlei - Rulle
De Molenlei en de vroegere natuurlijke voortzetting daarvan, de Rulle. Het stukje Rulle ter plaatse van de vesting Breda en daarbinnen is gebaseerd op de Kaart van Breda, 1545.
- 15.023 Gilze Wouwerloop
Centrale beek van Bavel. De beek is genoemd naar de visvijvers of "wouwers" van de heer van Breda die langs de bovenloop van deze beek, net onder Gilze, lagen.
- 15.024 De Loop - Watervliet
Beekje aan de zuid en westzijde van de rug van Heusdenhout.. De benedenloop is de as van het Voordebos. De Teteringsdijk steekt dit beekje over ter plaatse van een vroegere voorde.
- 15.025 Rulle bij Biesdonk
Kort en vrij recht beekje in een dalletje bij Biesdonk op de Bredase Aard, uitlopend in de polder van de Belcrum. Dit is waarschijnlijk de Rulle die in 1411 gesitueerd werd ergens tussen de Borgstege en Biesdonk bij Spoordonk.¹⁰
- 15.026 Het Leike
De zuidelijke afwatering van het Bavelbroek, uitlopend in de Bavelse Lei.
- 15.027 De Leye
Beekje of misschien gegraven waterloop op de oude grens tussen Ginneken (Heusdenhout) en Oosterhout (Dorst). Ook wel Oude Lei of Dorstse Lei genoemd.
- 15.028 Kreek
Beekje langs Bouvigne naar de Mark. De naam Kreek verwijst normaal naar getijdewerking, maar dat lijkt hier toch onwaarschijnlijk. Misschien is de naam afkomstig van de Hollandse entourage van de heer van Breda als bezitter van Bouvigne.

⁹ Van der Hoeven, 1920, 346 ev..

¹⁰ Bezemer, 1892, 37,38; Buiks, 1990, 176.

- 15.029 Teteringse Beek
Lijkt merendeels gegraven en ligt niet in het dalletje.
- 15.030 Hartelse Vliet
De Hartelse Vliet is een natuurlijke ontwatering van de Lage Vucht.
- 15.031 beekje bij Hartel
Vanuit het lage midden van de Hartelse Bergen liep dit beekje naar De Mark.
- 15.032 Winkelrijt
Waterloopje in een doodlopend dal dat eenoud benedenstuk van het dal vande Geersbroekse Loop lijkt. Rijt wijst op een beekbegin, hier waarschijnlijk met kwelwater uit de Buistelberg.
- 15.033 Mosselkreek
15.034 Verloren Kost
De twee stadskreken.
- 15.035 bij de Zandberg
Beekje aan de oostzijde van de Zandbergen, aangegeven op de kadasterkaart. Het is niet duidelijk waar het water, dat denkkelijk uit de Zandbergen kwam, naar toe liep. Mogelijk liep het ooit via de Rulle naar de Mark.
- 15.036 noord uit Bavel's Broek
De noordelijke uitwatering van het Bavel's Broek. Sluit aan op de Ramen en de Rulle.
- 15.038 Bijloop van Bijloop
Zijtak van de Bijloop, tussen een "eiland" en Bagven door.
- 15.039 hoek Mastbos
Beekje uit de noordwesthoek van de ruit in het Mastbos naar de Weerij's.
- 15.040 Steenloop-west
15.041 Steenloop-oost
Twee beekjes in het lage en natte Ulvenhoutse Bos. Ze lopen uit in de Bavel's Lei.
- 15.042 Grote Hoefloop
Beek in het zuiden van Overa, uitmondend in de Weerij's en min of meer evenwijdig aan de benedenloop van de Berkloop. Opmerkelijk is dat op de bodemkaart geen beekdal te herkennen is.
- 15.043 Attelake
Beek in het Lage, aan de westkant van De Strijpen. Sterk kronkelende veenbeek, tevens grens tussen Princenhage en Etten. Dit is de "lake" of veenontwatering van het gebied De Strijpen en het aangrenzende veen in Etten. De lake van Ette dus.
- 15.044 Kerkloop
Zuid-noord gericht beekje dat met tweetakken begint bij de kerk van Princenhage. Loopt uit in de Weteringloop.
- 15.045 beekje bij de Boeverije
Beekje in het zuiden van Teteringen bij de Boeverije.
- 15.046 Galderse Beek
Ruim 6 kilometer lange beek met duidelijk beekdal. Het bovenstroomse deel heet de Hazeldonkse Beek, het benedenstroomse deel heet Galderse Beek.
- 15.047 Chaamse Beek
Laatste stukje van de Chaamse Beek, uitmondend in De Mark.

- 15.048 Geersbroekse Loop
Beek van Geersbroek en verder langs de oostzijde van het Ulvenhoutse Bos. Mondt uit in de Bavelse Lei.
- 15.049 beekje bij Heilaar
Zijbeek van de Kerkloop ter hoogte van Heilaar. Loopt uit in de Weteringloop.
- 15.052 Beekje vanuit het Mastbos naar de Mark
Met monding tussen Blauwe Kamer en Schoondonk.
- 15.053 Zijbeek van de Hazeldonkse Beek
Deels grensbeek tussen Rijsbergen en Meer.
- 15.054 Zijtak van de Rulle
Zijtakje van de Rulle nabij de Lange Stallen.
- 15.055 waterlopen ten noorden van de Boschstraat.
Mogelijk oorspronkelijk een kwelsloot op de rand van het Hoge en het Lage, met wat (latere?) vertakkingen tussen de huizen.
- 15.056 door het Valkenberg
Mogelijk eveneens een kwelsloot, later stadsgracht.

16 De moeren op het Hoge

Niet alleen in het lage deel van de Noord-Brabantse Noordwesthoek kwamen nog in de Middeleeuwen uitgestrekte veengebieden voor. Ze overdekten ook grote delen van wat nu "zand-Brabant" is, vooral ten noordwesten van de lijn Antwerpen - Geertruidenberg. In de periode 1250 - 1750 werden die venen, die hier "moeren" heten, bijna geheel weggegraven om er turf van te maken. Talloze turfvaarten herinneren er nog aan: daarlangs werd de turf uit de moeren naar havens gebracht vanwaar ze verder verscheept kon worden naar Brugge, Gent, Antwerpen of Middelburg.

De moeren begonnen als veen van planten uit een voedselrijk milieu, dat in vennen en natte laagten gevormd werd. Na verloop van lange tijd raakten die laagten opgevuld en was voor de levende veenbegroeiing minder voedselrijk grondwater beschikbaar. Het karakter van de vegetatie veranderde, maar de veenopstapeling ging voort. Ten slotte leefden de veenplanten alleen nog op voedselarm regenwater. Dit soort planten kan heel goed water vasthouden en daardoor ver boven de grondwatertafel uitgroeien. Zo ontstonden veenbulten waar ooit laagten waren en kon het veen ook over de tussenliggende, nu laaggelegen terreinen uitgroeien. Zo ontstonden aaneengesloten veendekken met wisselende dikte. Die dikte beliep vaak een meter, maar kon tot 4 of meer meter oplopen in de veenbulten. Veengebieden zijn erg nat, er kwamen overal, zelfs boven op de veenbulten, vennen voor. Ook de rand van de venen was erg nat.¹¹

De grote veengebieden van het Hoge reikten niet tot in de directe omgeving van Breda. Een enkele uitloper reikte net tot binnen de gemeentegrens: De Ramen bij het Raamschoor. Wel kwamen enkele geïsoleerde veenplekken voor. Bij de heideontginningen van 1650 en later is wel sprake van turfsteken, maar het zal toch meer op dikke zoden van gras, biezen of heide gegaan zijn dan om echt veen. Het is ook denkbaar dat er in enkele laagten echte turf weggegraven kon worden en dat men in het betoog voor de rechtbank dat wat "opblies". Op weer andere plekken is de turf weggegraven zonder dat dit sporen in het archief achtergelaten lijkt te hebben.

De gedetailleerde bodemkaart van het Mastbos geeft op talloze plaatsen moerige lagen in de bodem aan, soms zelfs echt veen.¹² Het Mastbos werd ingezaaid en aangeplant op voormalige heide en we zien hier hoe complex die heide in elkaar zat: een centrale duinenrug met allerlei vertakkingen, losse duintjes, laagten en plekken met veen. Wellicht is dat ook het beeld van het landschap elders rond Breda, voordat het ontgonnen werd tot akkers en grasland.

Op het Hoge onderscheiden we 67 moeren, met een gezamenlijke oppervlakte van 328 hectare of 2,8% van het Hoge. Het grootste moer mat 53 hectare en lag waar de autoweg en HSL de grens passeren. Als we er de aansluitende veenresten onder Meer bijtellen, meet dit gebied 62 hectare. Het is niet uit te sluiten dat het vooral onder Meer nog veel groter geweest is.

16.001 Baarschot op de grens met Dorst, zuidelijk ven

16.053 Baarschot midden ven

16.054 Baarschot noordelijk ven

16.066 Ven bij Baarschot

Vennen ten oosten en zuidoosten van het paraboolduin van Heusdenhout. Deze plekken hebben deels nog een venige of moerige bodem.

16.002 kom in het dal van de Molenlei

In het brede dal van de Molenlei ten oosten van Ijpelaar lag een grote vlek moer venige of moerige gronden. Daar is nu een grote vuilstort.

16.003 Ganzenweide bij Vuchtschoot

Ovale kom zoals er wat westelijker onder Etten meer voorkomen. Hoogstwaarschijnlijk heeft deze kom vol veen gezeten dat er in de late Middeleeuwen of daarna uit weggegraven is.

¹¹ Leenders, 1989.

¹² Van Delft en Leeters, 1989.

- 16.004 De Ramen op de grens van Princenhage Rijsbergen
Meest noordoostelijke uitloper van het grote veengebied van Rijsbergen - Etten - Sprundel - Zundert. Het oude Pleistocene dal van de Bijloop was hier door een duinrug afgedamd geraakt en kon daardoor niet meer afwateren. Dit leidde tot veengroei. Omstreeks 1400 is men begonnen het veen van de Ramen weg te graven. Om het veen droog te maken werd de zandrug doorgegraven. Over het nieuwe waterloopje werd een eenvoudige brug gelegd: het Raamschoor. De Ramen zijn nu een markante laagte tussen de bossen van de Vloeiweide en de bomerij langs de in 1648 gegraven Bredase Turfvaart.
- 16.005 Het Krabbe Blik
Ven bij de Krabbebossen bij de grens Princenhage - Rijsbergen. Blik is de oude aanduiding voor een ven. Waarschijnlijk heeft er veen in gezeten.
- 16.006 ven bij de Hoeve van Effen
Aan de zuidkant van de Hoeve van Effen lag een langgerekt ven. Waarschijnlijk heeft er veen in gezeten.
- 16.023 moeren Trippelenberg
16.024 moeren Trippelenberg
16.025 moeren Trippelenberg: Begijnenkuil
Drie veenplekken bij de Trippelenberg, waarvan er één turf leverde aan de Bredase Begijnen.
- 16.007 moeren in het noorden van het Mastbos.
16.008 moeren in het noorden van het Mastbos.
16.009 moeren in het noorden van het Mastbos.
16.010 moeren in het noorden van het Mastbos.
16.011 moeren in het noorden van het Mastbos.
Een vijftal nog aanwezige plekken met veen of moerige gronden in het noorden van het Mastbos.
- 16.012 in het Haagse Bos
Grote plek met veen en moerige gronden in het Haagse Bos, een onderdeel van het Mastbos.
- 16.013 west van Boswachter
16.014 west van Boswachter
16.015 west van Boswachter
Drie plekken met veen of moerige gronden ten westen van de Boswachter in het Mastbos.
- 16.016 bij Zevenheuveltjes
Klein plekje met een veenrest in de Zevenheuveltjes.
- 16.017 Schietbaan
Grote plek met veen en moerige gronden in en ten westen van de voormalige schietbaan in het Mastbos.
- 16.018 Begin Eeuwiglaantje
Vennetje met veenrest aan het begin van het Eeuwig Laantje. In 1621 liep het Eeuwig Laantje er aan de noordkant omheen, nu aan de zuidkant.¹³
- 16.019 zuidwest van Boswachter
16.020 zuidwest van Boswachter
16.021 zuidwest van Boswachter
16.022 zuidwest van Boswachter
16.026 zuidwest van Boswachter
Vijf plekken met veen of moerige gronden ten zuidwesten van de Boswachter in het Mastbos.

¹³ Kaart van het Mastbos, 1621.

- 16.027 noordwesthoek van de Ruit
 16.028 noordwesthoek van de Ruit
 16.029 noordwesthoek van de Ruit
 16.030 noordwesthoek van de Ruit
 16.031 noordwesthoek van de Ruit
 Vijf plekken met veen of moerige gronden in het noordwesten van de "ruit" in het Mastbos.
- 16.032 langs Eeuwiglaantje
 Haakvormige venige laagte langs het Eeuwig Laantje in het Mastbos
- 16.033 zuidoosthoek Ruit
 16.034 zuidoosthoek Ruit
 16.035 zuidoosthoek Ruit
 16.036 zuidoosthoek Ruit
 16.037 zuidoosthoek Ruit
 16.038 zuidoosthoek Ruit
 Zes plekken met veen of moerige gronden in het zuidoosten van de "ruit" in het Mastbos. Nr. 37 is vrij groot (10 hectare). Tussen deze vennen slingert een duinenrug.
- 16.039 zuidwesthoek Ruit
 16.040 zuidwesthoek Ruit
 Twee venige plekken aan de westkant van die duinen rug door het Mastbos, in de zuidwesthoek van de ruit..
- 16.041 bij Den Deijl
 Venige laagte met aan de westkant een duin even ten noordoosten van Den Deijl langs het Eeuwig Laantje.
- 16.042 noord van Johannahoeve
 16.043 noord van Johannahoeve
 16.044 noord van Johannahoeve
 16.045 noord van Johannahoeve
 16.046 noord van Johannahoeve
 16.047 noord van Johannahoeve
 16.048 noord van Johannahoeve
 16.049 noord van Johannahoeve
 16.050 noord van Johannahoeve
 16.051 noord van Johannahoeve
 16.052 zuid van Johannahoeve
 Grote groep kleinere venige plekken in het gebied bij de Johannahoeve, ten oosten van de duinenrug door het Mastbos.
- 16.063 de Neringen-west
 16.055 in de Maaien van Meer
 16.059 in de Maaien van Meer
 16.056 in de Maaien van Meer
 16.057 in de Maaien van Meer
 16.060 in de Maaien van Meer
 Veengebied langs de grens tussen Rijsbergen en Meer (nu: Breda en Hoogstraten). De nummers 63, 55, 59 en 56 liggen aansluitend en maken samen het grootste veengebied uit deze inventarisatie uit. De twee andere veenvlekken wijzen er misschien op dat dit veengebied in oostelijke richting ooit groter was.
- 16.058 de Mosten onder Meer
 16.062 de Mosten onder Rijsbergen
 Veengebied De Mosten, doorsneden door de grens tussen Rijsbergen en Meer (nu: Breda en Hoogstraten).

- 16.061 Bigtelaar en de Bunders
Veengebied in het uiterste zuidpuntje van Breda (grenzen 1997) en net daarbuiten.
- 16.064 de Neringen-oost
Veengebiedje langs de grens van Ginneken (Galder) en Meer. Vanaf 1700 werd het uitgeturfd.¹⁴
- 16.065 Het Zwart Ven op de Oekelse Akkers.
Het naamselement "zwart" wijst op de vroegere aanwezigheid van veen in dit ven.
- 16.067 Zwartven noord van Hazeldonk
Laagte tussen Hazeldonk en De Duint, met daarin vroeger het Zwartven. Zwart wijst op veen dat men waarschijnlijk daar als "klot" uitgehaald heeft (boerenvervening).

¹⁴ Kaart van de Neringe bij Galder, 1699.

17 Hei in 1838

De middeleeuwse pioniers streken nog in een bosrijk landschap neer. Of daarin bij Breda al heide voorkwam is nog onduidelijk. Tegen 1500 was er bijna geen bos meer over: het meeste was ontgonnen en de rest was wildert geworden die in de negentiende eeuw uiteindelijk de gedaante van een vrij kale heide kreeg. De ontginning richt zich na 1500 op het herbebossen van de heide en ontginning van heide tot boerenland. In 1838 staan we aan het begin van de grote bebossingsactie van de negentiende eeuw die vooral door de houtbehoefte van de mijnen gestimuleerd werd.

Als "heide in 1838" zijn de gebieden aangegeven die blijkens de Topografische kaart van 1838 toen nog in heide lagen. Beboste gebieden zijn daar niet onder geteld. Deze laat ontgonnen terreinen zijn alleen in de uiterste periferie van de gemeente Breda, en met name in en om de slurf naar het zuiden, te vinden. In een aantal gevallen is sprake van rafels van een eerder groter aaneengesloten heidegebied. Op de kaart is "Hei 1838" als een in- en uitschakelbare overlegger uitgevoerd.

In totaal werden 74 heidegebieden en -gebiedjes onderscheiden met een totale oppervlakte van 2106 hectare of 18% van het Hoge.

Hier worden de volgende terreinen aangeduid in een rondgang met de wijzers van de klok mee:

Langs de Mark ten noorden van Breda

17.009 hei op Hartel
Een gedeelte van de Hartelse Bergen was in 1838 heide

17.010 hei op Emelenberg
Ook op de Emelenberg was in 1838 wat heide.

Bij Teteringen

17.063 oostrand Lage Vucht
Klein heide perceel op de oostrand van de Lage Vucht.

17.011 hei bij Abtshoef
Min of meer een restant-uitloper van de Vrachelse Heide

17.008 Vrachelse Heide
17.060 rafels van de Vrachelse Heide
17.061 rafels van de Vrachelse Heide
Gedeelten en reststukjes van de veel grotere Vrachelse Heide

17.014 Teteringse Heide
17.012 rafels van de Teteringse Heide
17.013 rafels van de Teteringse Heide
17.020 rafels van de Teteringse Heide
17.054 rafels van de Teteringse Heide
17.062 rafels van de Teteringse Heide
Gedeelten en reststukjes van de veel grotere Teteringse Heide

17.001 Cadettenkamp
Zandverstuiving en heide, zuidelijk gedeelte van de Teteringse Heide.

Heusdenhout

17.002 Duinrug van Heusdenhout
Het westelijk deel van het paraboolduin van Heusdenhout was al vroeg ontgonnen, maar achter de kapel begon in 1838 de rest van de duinen, met heide.

- 17.021 aan de Molenlei
- 17.047 aan de Molenlei
- 17.049 aan de Molenlei
- 17.050 aan de Molenlei
- 17.053 aan de Molenlei
Heideperceeltjes langs de Molenlei bovenstrooms van Ijpelaar. Blijkbaar was die heel slechte grond.

Bavel

- 17.046 Rietschotten
Heidegebied ten westen van Lijndonk

- 17.042 De Moeren bij Lijndonk
- 17.043 bij Lijndonk/Molenschot
- 17.044 de Steekens bij Lijndonk
- 17.045 de Kloppenheide
Vier heidegebiedjes rondom Lijndonk

- 17.041 aan Gilze Wouwerloop
Heide perceel aan de Gilze Wouwerloop

- 17.040 bij Hoge Aard
Heideveld bij de Hoge Aard, deels onder Gilze.

- 17.025 bij de Leeuwerik
- 17.026 bij de Leeuwerik
- 17.027 bij de Leeuwerik
- 17.028 bij de Leeuwerik
- 17.038 bij de Leeuwerik
- 17.039 bij de Leeuwerik
Groep heidepercelen overgebleven na ontginning van De Leeuwerik. Dit restant mat in 1838 nog bijna 84 hectare.

- 17.035 Roosberg
- 17.036 Roosberg
- 17.037 Bavelse Heide
Restanten van de Bavelse Heide

- 17.052 Lishoek
Laagte ten westen van Bavel, een klein stukje heiderestant.

- 17.051 zuidoost van Overakker
Heidegebiedje ten zuidoosten van de Overakker, grotendeels óver het Leike gelegen.

- 17.029 Kamerschot
- 17.030 Kamerschot
De heide van Kamerschot, een van de voormalige gemeynten van Bavel.

- 17.034 Geersbroekse Loop
Enkele heidepercelen in het eigenlijke Geersbroek, net ten zuiden van het "halsje" tussen het Ulvenhoutse Bos en het Sint-Annabos.

- 17.032 zuidzijde Ulvenhoutse Bos
Wat heide aan de zuidkant van het Ulvenhoutse Bos

- 17.033 op de Kraaienbergh
Bos op en tegen de Kraaienbergh

17.031 Notsel
Heide op Notsel aan de Mark.

Mastbosgebied

17.006 omgeving schietbanen Mastbos
De schietbaan en het ven aan de westkant ervan waren na 1787 niet of niet succesvol bebost.
In 1838 was het gebied heide.

17.007 Galderse Heide en ruime omgeving
Ruim 193 hectare groot heidegebied ten zuiden van het Mastbos

De Slurf

17.024 Galderse Heide-zuid
Groot heidegebied ten zuiden van de Zwaantjesweg en ten noordwesten van de Galderse Beek:
214 hectare. Hierin o.a. het Valkeniersven en het duin Ganzenven.

17.048 de Breedbroeken
Heidegebied onder Rijsbergen, 92 hectare

17.022 tussen Galderse en Kerzelse beek
Heide tussen de Galderse Beek en de Kerzelse Beek. Vanuit het gehucht Balleman zijn hier in
1838 al flinke happen uit ontgonnen.

17.023 de Neringen
Groot heidegebied langs de grens in voormalig Ginneken (Galder) en Rijsbergen (Hazeldonk).

17.067 de Maaien onder Meer
Voortzetting van De Neeringen onder Meer. De Ferrariskaart van ca 1775 geeft een strook bos
langs de grens aan, maar daarvan blijkt niets meer bij Van der Maelen. Daarom is dat "bos" hier
als hei geteld. Misschien was het hei met veel houtopslag of een inmiddels weer gekapt
ontginningsbos.

17.070 De Mosten
Enkele heidepercelen in De Mosten

17.074 Hei op de Gelderdonken bij Hazeldonk.
Klein stukje hei bij Hazeldonk aan een zijbeek van de Hazeldonkse Beek.

17.073 De Grote Heide aan de Bigtelaar
Gedeelte van de Grote Heide onder Rijsbergen.

Princenhage - Overa

17.055 Overa aan de Berkloop
17.056 Overa aan de Berkloop
17.057 Overa aan de Berkloop
17.058 Overa aan de Berkloop
Dit zijn eigenlijk resten en uitlopers van de Galderse Heide.

17.059 Overa aan de Grote Hoefloop

17.069 Overa aan de Weerij
Twee heideveldjes in het zuiden van Overa.

Princenhage - Effen

17.018 Langdonk aan de Weerij
Heidepercelen in de uitoper van Princenhage langs de Weerij.

17.072 in Krabbebossen
Heiderestant in de Krabbebossen

17.005 bij Krabbe Blik
Heide bij het Krabbeblik.

17.016 Effens Heiveld
Heideresten in het ooit veel grotere Effens Heiveld.

Princenhage - Rond De Ramen

17.004 Klein Zwitserland
Heideresten op de oostelijke uitloper van de duinen aan de Ramen.

17.003 ZW-punt van Princenhage
Vrij groot stuk heide in de uiterste zuidwestpunt van Princenhage achter de Boomkensberg.

17.015 bij Boomkensberg
17.017 bij Boomkensberg
17.019 bij Boomkensberg
17.071 bij Boomkensberg
Vier heideveldjes bij de hoeve Boomkensberg.

Princenhage - Overveld

17.068 Koppensheike
Heide ten noorden van de Prinsenhoef in Lies en ten westen van de Zanddreef.

17.065 bij Gertrudiskapel Overveld
Kleine heide waarin het ven met de St. Gertrudiskapel.

17.066 Beekse Heide
De Beekse Heide met centraal het ven De Neel en de Neelstraat. Ooit de gemeynte van de Beek.

17.064 op Overveld
Laatste stukje heide in het 17e eeuwse ontginningsblok op Overveld.

18 Hei in 1650

Als "heide in 1650" zijn de gebieden aangeduid die blijkens geschreven bronnen of kaarten rond 1650 nog heide waren. Het betreft vooral de toen door de heren Beens en Cannaerts op de schop genomen heidegebieden rond de stad Breda en delen van het Mastbosgebied. Voor het overige is aangenomen dat de heide van 1838 ook in 1650 bestond, tenzij archiefgegevens op het tegendeel wijzen. De categorie "Heide tot 1650" illustreert dat het landschap rond Breda al vroeg grotendeels ontgonnen was en dat vanaf 1650 het ontginningsfront nog verder van de stad af geschoven werd. In onze interpretatie was er zeker 3453 hectare heide in 1650, dat is 29% van het Hoge en 64% meer dan in 1838. Het merendeel lag in het zuiden van het hier beschreven gebied.

Hier worden de volgende 41 heidegebieden aangegeven, opnieuw met de klok mee rondgaand:

Langs de Mark ten noorden van Breda

18.015 heide op Emelenberg

Getekend op basis van de Kaart van de Abtshoef, 1659 en de Kaart van de grenzen van Teteringen, 1661

18.014 heide op Hartel

Getekend op basis van de Kaart van de Abtshoef, 1659.

18.038 Heide bij Bergvliet.

Bergvliet werd op deze heide ontgonnen. Getekend op basis van de Kaart van de Abtshoef, 1659.

Teteringen

18.013 Vrachelse Heide

Getekend op basis van de Kaart van de Abtshoef, 1659 en de Kaart van de grenzen van Teteringen, 1661 en vooral verkaveling en ontginningsgeschiedenis

18.016 heide op rand Vucht/Meerberg - zuid

18.026 heide op rand Vucht/Meerberg - noord

Getekend op basis van de Kaart van de Abtshoef, 1659.

18.017 Teteringse Heide

Getekend op basis van percelering en ontginningsgeschiedenis, met name van Laanzicht.

18.009 Cadettenkamp

Vrijwel de toestand van 1838.

Ginneken - Heusdenhout

18.010 Duinrug van Heusdenhout

Vrijwel de toestand van 1838.

Bavel

18.006 Bavelse Broek

Getekend op basis van de Kaart van de tienden van Bavel, 1669. Ontginning van Beens.

18.021 Bavelse Heide

Getekend op basis van de Kaart van de tienden van Bavel, 1669.

18.029 Kamerschot

Getekend op basis van de Kaart van de tienden van Bavel, 1669.

18.031 Rietschotten
Getekend op basis van de Kaart van de tienden van Bavel, 1669.

18.034 De Beldert

18.035 De Beldert
Getekend op basis van de Kaart van de tienden van Bavel, 1669.

Zuid van Ulvenhout

18.032 Notsel
Getekend op basis van bodem en toponiemen.

18.033 Rietschot aan Chaamse Beek
Getekend op basis van bodem en toponiemen.

Mastbosgebied

18.004 hei van de 3 hoeven
Getekend op basis van de Kaart van het Mastbos, 1621.

18.005 strook oost van Overa
Getekend op basis van de Kaart van het Mastbos, 1621.

18.011 Gemeynthe van Herstal
Getekend op basis van de Kaart van de gemeynthe van de Herstal, 1680.

18.040 Hei bij Bouvigne
Restant van de heide van Bouvigne. Getekend op basis van de Kaart van het Mastbos, 1621.

De Slurf

18.028 Galderse Hei
Inschatting op basis van percelering; gedeeltelijk op basis van de Kaart van het Mastbos, 1621.

18.039 Kaarschotse Heide
Getekend op basis van bodem en toponiemen.

18.027 De Neringen
Getekend op basis van de Kaart van de Neringe bij Galder, 1699.

18.041 De Mosten onder Rijsbergen
Heidegebied langs de grens met Meer, aansluitend bij de Maaien en de Mosten onder Meer.
Getekend op basis van bodemkaart en percelering.

18.030 De Mosten Meer
Getekend op basis van de kaart van Ferraris, met weglating van de ontginning Mosthof.

18.037 Gemene heide bij de Bigtelaar
Uitloper van de gemene heide van Rijsbergen, zoals aangegeven op de Kaart van de hoeve Bigtelaar, 1727.

Princenhage-Zuidwest

18.003 heide op de ZW-rand van Princenhage
Boomkensberg, Ramen, Effen-Heiveld, de Krabben. Ingeschat op basis van percelering en ontginningsgeschiedenis.

Princenhage-centrum

- 18.001 Buurstede-Heike
Getekend op basis van de Kaart van Buurstede Heike en Heilaarsheike, 1657.
- 18.012 Heilaars Heike
Getekend op basis van de Kaart van Buurstede Heike en Heilaarsheike, 1657.
- 18.002 De Haagse Aard
Getekend op basis van de Kaart van Aard van Princenhage, 1650.

Princenhage - Overveld

- 18.007 Klein Overveldse Heide
- 18.008 Groot Overveldse Heide
Getekend op basis van de Kaart van de tienden van Princenhage, 1669. Restant van de heide buiten de ontginningen van Beens en Cannaerts.
- 18.018 Klein Overveld Beens
Getekend op basis van de Kaart van de tienden van Princenhage, 1669. Ontginning van Beens
- 18.019 Groot Overveld Beens
Getekend op basis van de Kaart van de tienden van Princenhage, 1669. Ontginning van Beens, later Mastland.
- 18.020 Groot Overveld Cannaerts
Getekend op basis van de Kaart van de tienden van Princenhage, 1669. Ontginning van Cannaerts, later Bosdal.
- 18.022 Hooiberg
Getekend op basis van de Kaart van de tienden van Princenhage, 1669.
- 18.023 Heide achter de Prinsenhoef in Lies
- 18.024 Beekse Heide
- 18.025 Koppenheike
Getekend op basis van percelering en ontginningsgeschiedenis

19 Restbossen

Van het vroegmiddeleeuwse alom aanwezige bos was al tegen 1350 weinig meer over gebleven. In de omgeving van Breda zijn er echter enkele bosrestanten aanwijsbaar die nog geruime tijd na 1350 bleven bestaan en deels zelfs nu nog bestaan. De zes bossen en bosjes waren 322 hectare groot en besloegen zo 2,7 % van de oppervlakte van het Hoge.

We hebben de volgende restbossen gesignaleerd:

- 19.001 Vogelbos
Tiendkaart 1669. Bosje op de rand van de Overveldse Heide bij De Beek. Verdwenen.
- 19.002 Lindenhout
Vermeld in 1277, maar nog aangegeven op de Tiendkaart van 1669. Verdwenen.
- 19.003 Liesbos
Vermeld vanaf 1268. Rond 1620 uitgebreid tot huidige omvang.
- 19.004 Peerdsbos
Bos aan de Houtbrug. Staat op de kaart van het Mastbos 1621 en bestaat nog steeds.
- 19.005 Ulvenhoutse Bos
Vermeld 1422. Vanouds geheten Ulvenschot, nu Ulvenhoutse Bos.
- 19.006 Voortbos
Mogelijk nog aanwezig rond 1250 maar daarna snel gesneuveld. Bij de uitgifte van de Bredase Aard in 1280 wordt het nog als bos vermeld: *usque ad silvam que dicitur Verdebos*.¹⁵
- 19.007 Aan de Bergvoort, kruising van de Oude Maastrichtse Baan van Bergen op Zoom met de Hazeldonkse Beek. Hier wordt voortdurend bos vermeld vanaf 1516.¹⁶ Het kan dus een restbos(je) geweest zijn! Nu is het weiland.

¹⁵ Dillo en Van Synghel, 2000, nr. 1198.

¹⁶ Buiks, 1986, nr. 2, 24 - 25.